

A PUBLICATION
OF THE THINK TANK
ADASTRA

APRIL 2021

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: PER ASPERA AD ASTRA

RANKED BEST NEW THINK TANK BY 2020 GLOBAL GO TO THINK TANK INDEX

ADASTRA

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕКОМЕНДАЦІЙ

Оцінюючи сучасний стан зовнішньої політики України, фундаментом якого є насамперед тісне переплетення атлантичного та європейського векторів із недооцінкою інших регіонів світу, цей документ покликаний акумулювати найбільш релевантні рекомендації стосовно диверсифікації міжнародно-політичної діяльності України. Концептуальні засади таких рекомендацій виходять з аналізу сучасної зовнішньополітичної стратегії та відповідають на виявлені в ній недоліки. Перед тим, як перейти безпосередньо до рекомендацій за регіональним та тематичним принципами, необхідно окреслити концептуальні засади розроблених рекомендацій.

Безпека індивіда як найвища цінність. Пріоритет безпеки індивіда над безпекою держави покликаний стати одним з основних постулатів зовнішньополітичного вектору України. Про це чітко зазначено шляхом акцентування уваги на цінності людського життя, прописаної в Конституції.

Розширення поля для маневру. Очевидним залишається той факт, що лінія декларативності в контексті зовнішньополітичної діяльності України має бути зведена до мінімуму. Перед тим як, наприклад, надавати ЄС і НАТО однакового рівня пріоритетності, необхідно критично оцінювати власні можливості. Мова йде не про те, що Україні варто відмовитись від своїх європейських чи атлантичних прагнень, проте Україні уже давно час об'єктивно оцінювати свої сили та взяти на озброєння прагматизм у міркуваннях зовнішньополітичного масштабу. Між ЄС та НАТО не можна поставити знак рівності. Ці структури абсолютно різні, і співпраця з однією не передбачає необхідності автоматично включатись у структуру іншої. А якщо розглядати цю ситуацію комплексно, то варто відзначити, що за умов погіршення відносин між Європою та США в будь-який момент Україна може постати перед вибором між цими двома партнерами.

Розмежування цілей та засобів. З огляду на зовнішньополітичний курс України, можна зробити висновок, що Київ плутає цілі та інструменти їхнього досягнення. Європейські та атлантичні прагнення України не повинні ставати самоціллю. Ці дві структури є інструментами зовнішньополітичної діяльності, покликані сприяти державам досягати конкретних міжнародно-політичних цілей. У випадку ЄС це стосується більше соціально-економічних інтересів та ціннісних орієнтирів, НАТО – військово-політичних завдань. Україна має навчитись відрізняти цілі від засобів і перейти від декларативності в зовнішній політиці до прагматичних кроків.

Диверсифікація зовнішньополітичного вектору. Власне саме цей принцип висвітлено в цих рекомендаціях, які мають на меті допомогти Україні відійти від маятникового руху в рамках бінарного сприйняття світу в межах концепції “Схід-Захід”, а подолання цієї дихотомії є запорукою успішного транзиту Києва з групи об'єктів міжнародних відносин до суб'єктів.

Загалом «стратегічний профайл» України вимагає постійного переосмислення та удосконалення. Вміння свідомо розставляти пріоритети, простежувати зв'язок між цілями та засобами їхнього досягнення, при цьому розрізняти їх, вчитися крокувати в ногу з часом, аналізувати перехресне геополітичне становище навколо та врешті-решт ставити питання й шукати на них відповідь (а іноді правильно сформульоване питання уже містить половину відповіді) – наріжний камінь переформатування України, починаючи від її зміцнення та розвитку як повноцінної держави до усвідомлення себе в перехресному міжнародно-політичному середовищі. Ці рекомендації спрямовані не лише на постановку таких питань, але й на надання відповідей, які дозволяють перейти до практики.

ЗМІСТ

1. Північна Америка	3
2. Північна Європа	9
3. Західна Європа	19
4. Центральна Європа	25
5. Східна Європа	29
6. Південна Європа	40
7. Південний Кавказ	48
8. Російська Федерація	52
9. Близький Схід та Північна Африка	56
10. Субсахарська Африка	60
11. Центральна Азія	64
12. Східна Азія	66
13. Південна Азія	70
14. Латинська Америка	77
15. Регіональні організації	81
16. Публічна дипломатія	89
17. Енергетична дипломатія	92
18. Астрополітика	94

ПІВНІЧНА АМЕРИКА

США

Українське питання в американському дискурсі після спроби імпічменту Дональда Трампа можна назвати досить токсичним. Усе ж відновити та посилити американський інтерес до України цілком реально, урахувавши зміну влади в США та загальну зацікавленість Джозефа Байдена справами Східної Європи. Однак для цього потрібна ретельно продумана стратегія, яка допоможе вивести українсько-американські відносини на якісно новий рівень. Для цього Києву варто здійснити такі кроки:

- Знизити градус токсичності українського питання через налагодження здорової комунікації з політичними елітами США як демократичної, так і республіканської партії.
- Робити акцент на важливій ролі України в контексті жорсткішої політики стосовно Росії, що допоможе посилити стратегічний діалог на двосторонньому рівні.
- Посилити комунікаційні та торговельні канали щодо придбання летальної зброї.
- Не підживлювати ілюзії щодо повного реформатування українсько-американських відносин. Прихід Байдена не означатиме автоматично пріоритетизацію України в рамках американського зовнішньополітичного порядку денного.
- Синхронізувати діяльність РНБО та процесуальні дії в США для посилення американського супроводу в контексті боротьби з українським олігархатом.
- Активно співпрацювати у сфері енергетики, зокрема порушення питання Північного потоку-2.
- Вести конструктивний діалог стосовно стримування Китаю. Ситуація з «Мотор Січчю» повинна стати початковою точкою таких переговорів. Україна має чітко окреслювати коло своїх національних інтересів і за кожен поступок отримувати певний бенефіт.
- Чітко розмежовувати риторику та дії: перед тим як визначати США стратегічним партнером, варто поставити питання, чи вважають Україну стратегічним партнером американці.

Отже, Сполучені Штати за президентства Байдена - це можливість для України налагодити не лише стратегічний, але й конструктивний діалог із мінімізацією токсичності, що мала місце за каденції Дональда Трампа. США можуть сприяти певному тиску на український олігархат, супроводжуючи його санкційним режимом. Крім того, США залишаються важливим партнером для України, і головним завданням для Києва стане здатність зацікавити американців (акценти повинні бути розставлені в напрямку жорсткішої позиції щодо Росії).

Канада

Економіка

- Україні, як і Канаді, варто звертати увагу на ринки послуг, зокрема в ІТ-сфері, які є транскордонними й не потребують додаткових витрат на логістику. Двостороннє економічне співробітництво має свою специфіку: наші країни розташовані географічно далеко одна від одної. Щоб виключити фактор географії, необхідно розвивати транскордонні методи економічної взаємодії, у тому числі й завдяки мережі Інтернет.
- Україні варто зайнятись створенням спеціальних інструментів та платформи, де українські й канадські технологічні компанії зможуть знаходити можливості для співпраці. Також, розвиваючи державне регулювання та створюючи спеціальний режим імпорту та експорту послуг, можна поживити зовнішню торгівлю між двома державами в цій сфері.
- Крім того, варто використовувати представників української діаспори, яка залишається за межами історичної Батьківщини, як промоутерів українських продуктів за кордоном. Вони можуть розвивати економічне співробітництво, популяризуючи наші товари та послуги в Канаді, тим самим сприяючи двосторонній торгівлі між державами.

Енергетика

- У сфері торгівлі природним газом Канада та Україна ідеально підходять одна одній: Україна, країна-імпортер, зможе з часом збільшувати частку газу з країни кленового листа. Для Оттави такий сценарій означає поглиблення торговельних зв'язків з Україною (державою, яку підтримують обидві провідні партії) та експорт надлишків природного газу. Для Києва співпраця в цій сфері також є вигідною (особливо на тлі можливості досягти енергонезалежності від РФ), адже вона надає перевагу постачанням цього ресурсу з Канади та США.
- Хоча побудова необхідної інфраструктури для транспортування СПГ (скрапленого природного газу), спорудження газогонів та СПГ-терміналів, залучення третіх країн (наприклад, Польщі, яка вже бере участь у спільному проєкті Вашингтона та Києва) потребуватиме значних інвестицій. У середньостроковій перспективі реалізація такого плану означатиме зменшення залежності від РФ і покращення відносин із країнами Вишеградської четвірки з Україною, а також початок газової експансії на Європу для Канади.

Екологія

- Україні варто також розвивати двостороннє співробітництво у сфері екологічної безпеки. Канада є однією з найбільш дисциплінованих держав у питанні боротьби за дотримання міжнародних домовленостей щодо екостандартів.
- Наприклад, уряд Канади запровадив власну екологічну програму «Федеральна стратегія сталого розвитку» (eng. *2019 to 2022 Federal Sustainable Development Strategy – FSDS*), що базується на цілях сталого розвитку ООН. У межах такого проєкту держава розробила трирічну стратегію, поставила цілі та, що найголовніше, почала звітувати в онлайн-режимі про результати впровадження цієї програми в життя. До того ж до кожної з цілей встановлюються певні підпункти, що містять конкретні бажання щодо досягнення результатів. Тож на урядовому порталі в режимі онлайн можна відслідковувати ефективність дій влади та її амбітність в екологічній політиці.
- З огляду на це, Україні варто залучати канадських експертів та урядовців для обміну досвідом у державницькій політиці щодо екологічної безпеки, яка в нашій країні перебуває не в найкращому стані. Зокрема варто наголосити на необхідності розробки схожої програми, яку

реально реалізувати. Це стосується формування системи підзвітності, встановлення чітко окреслених цілей із забезпеченням можливості виміру результатів їх виконання.

Міграційна політика

- Оскільки в Канаді проживає понад мільйон громадян, які мають коріння, родичів та близьких з України, то питання безвізового режиму з країною кленового листка є дуже важливим для нашої держави. Щоб усе ж таки досягти позитивного результату, українська сторона має мінімізувати ризики для Канади.
- По-перше, слід зміцнити демократичність державних інститутів. Україна має зарекомендувати себе як міцну та сформовану правову державу, у якій справді діє верховенство закону та, з іншого боку, продемонструвати стійке й розвинене громадянське суспільство, яке стоїть на захисті інститутів такої держави.
- По-друге, україні важливо сприяти деолігархізації та викоріненню корупції в Україні й уникати ситуацій, подібних до нещодавнього скандалу з Конституційним Судом, адже такі історії шокують Захід та демократичні держави.
- По-третє, канадській стороні варто демонструвати український досвід у процесах отримання та безпроблемного користування безвізовим режимом громадянами України. Безвіз із Європейським Союзом, здобутий у 2017 році, є чудовим прикладом того, що українці мають достатній рівень правосвідомості та поважають закони інших держав.

Безпекова політика

- Україна досить плідно співпрацює з Канадою в безпековій сфері. Однак тут можна зауважити про необхідність розширення програм співпраці та взаємодопомоги. Канада, як морська держава, може допомогти Україні в питаннях безпеки в регіоні Чорного моря, а саме в розробці стратегії, формуванні відповідних регламентів, фаховій підготовці українських військових і т.д.

Питання української діаспори в Канаді

- З українською діаспорою також потрібно працювати. Вона є основним популяризатором нашої культури за кордоном. До того ж канадські українці є дорогим, але прихованим капіталом.
- Здебільшого наша діаспора проживає в Канаді вже в другому-третьому поколінні. Багато хто з них здобув якісну освіту та працює в провідних світових компаніях. Тому їхній досвід та освіта є цінним ресурсом для нашої держави в разі бажання українців повернутись на Батьківщину.
- Для цього необхідним є створення заохочувальних умов, таких як спрощені процедури відновлення громадянства, державна підтримка при працевлаштуванні, пошуках житла, а також допомога в соціалізації та побудова спеціальних інституцій, які б опікувалися питанням реінтеграції української діаспори й т.д.

Арктика

Арктичний регіон традиційно знаходиться на периферії зовнішньополітичних інтересів України. Однак трансформаційні процеси, що відбуваються в цій частині Землі, створюють підґрунтя для участі позарегіональних акторів. Безпрецедентні темпи глобального потепління призводять до формування нових міжнародних морських маршрутів, загострення територіальних суперечок і геополітичної напруженості при збереженні механізмів взаємодії. Незважаючи на відсутність власних арктичних територій, потенційна можливість і доцільність для України стати гравцем в Арктиці спирається на низку факторів:

- З восьми арктичних держав сім (за винятком Російської Федерації) – важливі партнери України. Відповідно до Стратегії національної безпеки 2020 року, відносини з США та Канадою мають пріоритетний стратегічний характер для України; держави Північної Європи (до яких належать Норвегія, Швеція, Данія, Фінляндія, Ісландія, хоч і без конкретизації в тексті Стратегії) проголошені партнерами України. Із сімома арктичними державами Україна прагне розвивати тісне співробітництво, і саме Арктика може стати унікальним виміром такої кооперації.
- У двосторонніх відносинах із партнерськими арктичними державами українська дипломатія здатна акцентувати увагу на конкретному векторі взаємодії. Ефективність такого співробітництва вже показала себе на прикладі з Норвегією. На архіпелазі Свальбард (Шпіцберген), який належить цій державі, проживають понад 400 українців при загальній кількості населення островів не більше 3 тисяч. Більшість із них працюють у російській компанії «Арктикуголь» у поселенні Баренцбург (на території Свальбарда держави-підписанти трактату 1920 року мають права на експлуатацію природних ресурсів, чим і користується цей трест). Громадяни України також проживають у місті Лонг'їр на тому ж архіпелазі.
- Стратегічно правильним кроком видається візит Посла України в Норвегії Вячеслава Яцюка на Свальбард у 2019 році, під час якого було проведено зустрічі як з українцями, які працюють на архіпелазі, так і губернатором Свальбарда та іншими впливовими посадовими особами. Така практика сприяє посиленню дипломатичної та інформаційної присутності України в цьому регіоні, а також закладає фундамент для подальшої арктичної співпраці між Україною та Норвегією, зокрема в науковій сфері та реалізації взаємовигідних економічних проєктів. Успішний досвід подібної кооперації з однією арктичною державою допоможе Україні налагодити взаємодію з іншими регіональними акторами.
- Україна володіє значним інструментарієм накопичених компетенцій у сфері наукових досліджень завдяки десятиліттям ефективної діяльності станції «Академік Вернадський» в Антарктиці. Такий бекграунд знань полярних досліджень найбільш південного континенту створює для українських науковців можливості для розширення горизонту своєї діяльності, охоплюючи також найбільш північну частину земної кулі, що матиме позитивні наслідки для міжнародного позиціонування України як наукової сили. Рациональною ініціативою в цьому контексті є проведення українськими спеціалістами досліджень на арктичних станціях Канади за домовленостями, досягнутими з цим пріоритетним партнером під час 41-ї наради Договору про Антарктику у 2018 році.
- Потужним фактором зміцнення позицій України в Арктиці виступає можливість появи власного наукового судна льодового класу, закупівля якого була передбачена рішенням Кабінету Міністрів у листопаді 2019 року. Подальше скасування цього рішення з метою покриття дефіциту бюджету поки не дозволяє нашій країні реалізувати амбітні плани дослідження Арктики та Антарктики на власних, а не іноземних суднах. Однак прецедент ухвалення зазначеного рішення вищим органом виконавчої влади свідчить про усвідомлення

важливості полярних досліджень, і його втілення в майбутньому здатне прискорити реалізацію арктичного курсу України.

- В умовах глобалізованого світу та планетарних наслідків зміни клімату Арктична рада як ключовий міжурядовий форум високого рівня, присвячений цьому регіону, демонструє тенденцію до збільшення числа держав-спостерігачів. Оскільки географічне розташування держави не визнано критерієм отримання такого статусу, то деякі позарегіональні актори з досвідом наукової діяльності в Арктиці вже скористалися цією можливістю, зокрема Польща. Систематична робота українських науковців та паралельна взаємодія українських дипломатів і делегацій із їхніми колегами з арктичних держав допоможуть Україні в майбутньому подати заявку на здобуття статусу країни-спостерігача Арктичної ради, що, беззаперечно, закріпить залученість України до цього регіону. Перспектива накладення вето Росією на таку потенційну заявку України не повинна розглядатись як фактор, що робить українські зусилля на цьому стратегічному напрямку нерелевантними.
- Цілеспрямоване, послідовне та успішне нарощування української наукової, дипломатичної та економічної присутності в Арктиці перетворить Україну в помітного суб'єкта на цьому новому міжнародно-політичному просторі, навіть незважаючи на нюанси остаточної формалізації такого статусу. Конструктивна реалізація цієї зовнішньополітичної стратегії дозволить Україні увійти до вузького кола передових держав, серед яких є багато її пріоритетних партнерів, що присутні в Антарктиці та є впливовими гравцями в Арктиці.

ПІВНІЧНА ЄВРОПА

Велика Британія

Останніх кілька років питання Брекзиту залишається чи не найбільш токсичним у контексті міжнародно-політичної системи координат. Процес виходу Сполученого Королівства зі складу Євросоюзу зумовив чи не найбільш грандіозну подію 2020 року – підписання угоди між Україною та Великою Британією про політичне співробітництво, вільну торгівлю та стратегічне партнерство. Сама угода покликана замінити Угоду про асоціацію в торгівлі з Британією після її виходу з ЄС.

Тобто потрібно зважати на те, що прориву конкретно за цим пакетом домовленостей не відбулось. Це радше проста закономірність та подія, продиктована міжнародно-політичними умовами (виходом ВБ з ЄС) та окремими акселераторами (COVID-19). Проте низка можливостей для України таки з'явилась, і тому наступні рекомендаційні пункти варто взяти до уваги:

- Угода значно розширює поле маневру для України, звужуючи його при цьому для Великої Британії. Українській дипломатії потрібно лише вміло скористатись вікном можливостей, яке відкриває нова угода.
- Потрібно використати нагоду розширити співробітництво за секторальним принципом. Україна може запропонувати експорт агропродукції (адже Британія залежна від Європи в цьому контексті). Горіхи, мед, овочі, фрукти, соняшникова олія, курятина – це якраз ті найменування продукції, які Україна може запропонувати. Інша справа – стандарти, до яких Україні потрібно дотягнутись, і надзвичайно бажано робити це вже зараз.
- Угода закріпила стратегічне партнерство між Україною та Великою Британією, а це означає наявність спільних точки дотику в контексті протистояння агресії з боку Російської Федерації. Про це можуть свідчити й більш конкретизовані домовленості напередодні підписання «грандіозної угоди», які стосувались зміцнення українського військово-морського флоту. Зокрема мова йшла про створення справжніх москітних ВМС України (маленьких та маневрувальних кораблів, які набирають неймовірну швидкість і можуть стати чудовим інструментом зміцнення та забезпечення безпеки в Чорноморському регіоні). Пакет домовленостей з цього приводу також передбачає оснащення українського флоту ракетними катерами відповідно до стандартів НАТО, що сприяє проведенню стандартизації військової інфраструктури, техніки та армії згідно з постулатами євроатлантичного курсу.
- Крім того, планується виробляти власне ракетні катери на українських підприємствах (з використанням технологій Великої Британії), а це у свою чергу дає можливість розвиватись українській важкій промисловості.
- Велика Британія також зобов'язалась надати позику на 10 років у розмірі 1,25 млрд фунтів стерлінгів. Ці кошти також можуть бути використані на модернізацію баз у Чорному та Азовському морях, враховуючи, що після анексії Криму, Україна втратила свій флот.
- Пожвавлення співробітництва з Лондоном свідчить ще й про те, що Велика Британія як одна з держав-членів НАТО, щиро зацікавлена в зміцненні східного безпекового флангу Європи. Це позитивний сигнал для України. Залишається лише стати на шлях необхідних реформ для повної інтеграції в євроатлантичну структуру.
- Що ж до візового режиму, то варто визнати: із боку Великої Британії наразі очікувати поступок не варто, адже на тлі дискусії стосовно Брекзиту проблема незаконної міграції стоїть досить гостро. Тому Україні (як державі з потужним потенціалом трудових мігрантів) поки що на спрощення візових умов розраховувати не варто, а, отже, вміння позбуватись від ілюзій – також серед рекомендацій, які варто реалізувати.

Отже, Велика Британія в період пост-Брекзиту – це вікно можливостей для України, якщо врахувати ті труднощі, із якими Сполученому Королівству доведеться зіткнутися після остаточного розлучення з ЄС. Україна має серйозний потенціал у контексті експорту до Великої Британії, потрібно лише не випускати це з уваги та приділяти цьому неабияку увагу (харчова промисловість, машинобудування, авіабудування – ті галузі, які потенційно можуть знайти відгук у британських партнерів/інвесторів у контексті посилення співпраці).

Норвегія

- Побудова російського газового проєкту в Балтійському морі під назвою «Північний потік-2» стало справжнім геополітичним викликом для України, яке наочно продемонструвало важливість диверсифікації ринків енергоносіїв. Норвегія є тим рятівним кругом, який може забезпечити газову незалежність нашої держави, допомогти в боротьбі проти геополітичних амбіцій Російської Федерації та збільшити економічну активність обох держав.
- Єдиною проблемою імплементації цього проєкту є відсутність на території України терміналу скрапленого газу. На сьогодні єдина можливість отримувати норвезький скраплений газ – це польські СПГ-термінали. Допоки Україна не побудувала власний LNG-термінал, діалог із західною сусідкою буде необхідним.
- Варто також постійно спостерігати за останніми технологічними подіями в Норвегії. Нещодавно норвезька компанія-виробник добрив Yara, енергетична компанія Statkraft і виробник чистого водню Aker Horizons [підписали](#) угоду про наміри створити перше в Європі виробництво зеленого аміаку.
- За оцінками, кількість виробленого зеленого аміаку дозволить зменшити викиди CO₂ на 800 тисяч тон на рік. Даний проєкт є надзвичайно складним у реалізації й, згідно з прогнозами, буде побудований за 5-7 років. Щоб полегшити його реалізацію три компанії зацікавлені в різносторонньому партнерстві.
- Розуміючи, що Україна не відстає від інших у хімічній промисловості, партнерство з такими компаніями може бути досить вигідним як для розвитку зеленоаміачної промисловості в Норвегії, так і в імплементації даного досвіду в Україні.
- Першочергово необхідно зрозуміти, що зелений аміак – це альтернатива палива для морських суден. Україна має усі можливості стати світовим виробником цього виду продукції, якщо налагодить двостороннє партнерство з Норвегією щодо хімічної промисловості.

Данія

- Відновлювані джерела енергії (у випадку Данії – вітрові електростанції) є справжнім загальноскандинавським флешмобом. Важко уявити “неекологічну Скандинавію”, і саме до цього має прагнути й Україна.
- Із 1990-х років Данія почала нарощувати енергетичний потенціал шляхом встановлення вітрових електростанцій. Станом на сьогодні майже [50% всієї електроенергії](#) в Данії добувається саме завдяки ним. Водночас розвиток зеленої енергетики є пріоритетною політикою Данії з іншими країнами, і Україна в цьому випадку не є винятком.
- Україна має потенціал у вітровій енергетиці, і Данія може допомогти нам реалізувати такі проекти шляхом фінансування, співпраці в розробці генерального плану з побудови вітрових полів, надання рекомендацій у розбудові інфраструктурних проєктів, тощо.
- Екологічна співпраця з Данією може спричинити стрибок у сфері вітроенергетики України: за умови, що Київ забезпечить стабільний розвиток сектору ВДЕ (стабільні виплати виробникам ВДЕ за “зеленим тарифом”, чи за “зеленими аукціонами”), Данія може стати одним з головних інвестиційних партнерів у вітчизняну офшорну вітрову енергетику.
- Наступним потужним показником є [рейтинг свободи ЗМІ](#), де Данія посідає почесне третє місце – феноменальний показник, до якого Україна має також наблизитись. Рейтинг свободи ЗМІ невід’ємно порівнюють із показником розвитку держави. Саме наявність вільних медіа формує об’єктивну політичну ситуацію, ефективну комунікацію народу з владою та відстоює національні інтереси в часи гібридної загрози.
- Після подій 2014 року Данія на постійній основі допомагала Україні, фінансуючи державні ініціативи з розвитку свободи слова в Україні. Наступним етапом розвитку ЗМІ має стати створення міжнародного українського медіа. Кооперація з данською організацією [International Media Support](#) та урядом Данії може налагодити процес розвитку англomовних вітчизняних медіа.
- Задля якомога ефективнішої реалізації ідеї, Україна повинна проявляти ініціативу у відносинах із Данією щодо розвитку ЗМІ. Це дозволить пришвидшити процес демократизації нашої держави та слугуватиме чудовим початком висвітлення процесів, що відбуваються в Україні, пересічному європейцеві.

Швеція

- Швеція є другою країною в рейтингу [індексу інноваційності](#). Економіка знань та глобальні інвестиції перетворили Швецію на технологічний локомотив Європи, що не може не цікавити українців. GPS, 4G, 5G – усе це винаходи, при розробці яких шведи приймали найбільшу активність. Беручи до уваги, що українці також не останні в рейтингу й посідають [30 місце](#) в рейтингу, ми маємо всі можливості до впровадження спільних технологічних ідей та проєктів.
- Інновації – це завжди виклики, і щоб успішно їх перебороти, нам потрібно мати надійного технологічного партнера. Шведські інвестиції, консультації та допомога при розробці дорожніх карт – це короткий перелік важливих речей, які допоможуть українським інноваційним ідеям відчувати життя.
- Швеція також відома своїм ставленням до переробки сміття. Заводи, що займаються цим, дозволяють країні бути однією з найбільш екологічних у світі. Ставлення українців до сортування сміття, відсутність належної інфраструктури, а також навчальних годин для дітей щодо його сортування не дозволяють запуснути в Україні процеси переробки відходів.
- Щоб вирішити цю проблему, достатньо розпочати налагодження двосторонньої комунікації зі Швецією щодо імплементації сміттєпереробних ініціатив. У разі складності реалізації проєктів шведів треба переконувати в необхідності їхніх інвестицій. Західні партнери завжди підтримують подібні ініціативи за умови прояву наполегливості та зацікавленості. Потрібно підвищувати стандарти життя, і сортування та переробка сміття – це лише перший етап.
- Наступною метою України при співпраці зі Швецією повинно стати посилення позицій у сфері кібербезпеки. Україна, будучи полігоном Російської Федерації для кібератак, повинна визнати це питання як пріоритетне. Швеція ж є однією з найбільш діджиталізованих країн світу, що вимагає феноменальних заходів щодо підтримки стабільності мережі.
- Беручи до уваги, що Україна відносно нещодавно розпочала свій шлях до цифровізації, надзвичайно важливо бути готовим до викликів майбутнього. Будучи під постійним хакерським тиском із боку Російської Федерації наш досвід може бути корисним для Швеції. Крім того, Україна та Швеція можуть виступити ініціаторами нової платформи з кібербезпеки, де країни будуть обмінюватись власним досвідом, стратегіями та думками в цій сфері.

Ісландія

- Ісландія – це маленька Арктика. Якщо Україна планує бути [залученою](#) в арктичну діяльність, наша увага не повинна оминати Ісландію. Освоєння Арктики Китай розпочав саме з цієї острівної країни. Китайська наукова експансія стала тим рубіжем, який дозволив проголосити себе приарктичною державою. Україна може й повинна зробити аналогічний крок задля отримання досвіду роботи в Арктиці, а полегшити це завдання може успіх станції «Академік Вернадський».
- Якщо ми хочемо також впливати на геополітичні виклики, стояти осторонь Ісландії та Арктики буде ірраціональним рішенням. Проте це план-максимум. Планом-мінімум може стати банальне відкриття посольства України в Ісландії й подальше поглиблення дипломатичних відносин із країною льоду.
- Щоб покращити економічні відносини між нордичними країнами та Україною потрібно активізувати запровадження в нас моделі економіки знань, що означає нерозривний зв'язок економічного розвитку з наявністю високоякісної освіти та її практичним застосуванням на місцях.
- Усі країни Північної Європи успішно імплементували економіку знань, і це дозволило їм стати одними з найбільш інноваційних країн у світі. Початок реалізації даної реформи в українських реаліях повинно проводитись під пильним наглядом усіх нордичних країн. Нерозривний підхід до реформ із даними країнами може стати сильним поштовхом для України у сфері діджиталізації, інновацій та демократизації.

Фінляндія

- Якщо більш детально розглянути економіку Фінляндії, можна помітити, що целюозна промисловість у ній посідає одне з найважливіших місць. Питання полягає в тому, як Україна може скористатись цим. Відповідь – інтеграція українських наукових проєктів та технологій фінів може створити нові підходи до виробництва еко-паперу, скоротити викиди CO₂ та стати піонерами в нових підходах до виробництва целюлози.
- Мова йде про [науковий проєкт](#) студента Валентина Фречки. Його новаторська технологія полягає в переробці опалого листя на папір. Вона неодноразово посідала призові місця на різних наукових конференціях світу, а нещодавно розпочалося масове виробництва паперу в Україні з використанням технології. Для України та Фінляндії є вигідною співпраця в новій целюлозній промисловості. Комбінування зусиль дозволить Фінляндії остаточно закріпитись на позиції лідера у сфері експорту паперу, а Україні увірватись і десятку постачальників целюлози й покращити економічне та екологічне становище.
- Дотримуючись лісової тематики, Україна має перейняти досвід Фінляндії щодо захисту лісу. Країна посідає першість у цьому напрямі політики, відповідно до [доповіді ЄС про стан лісів Європи 2015 року](#). Проблема вирубки Карпат та інших лісів України досить часто є предметом запеклих дискусій передусім завдяки наявності незаконної промислової діяльності.
- Імплементация фінської політики захисту лісу в українських реаліях може викоринити нелегальну вирубку, підвищити довіру до приватних компаній у цій сфері та зберегти природну цілісність Карпат. Як наслідок, питання захисту лісу повинно посідати першочергове місце на порядку денному відносин України та Фінляндії.

Держави Балтії

- Євроінтеграційний досвід країн Балтії, які є традиційними партнерами нашої держави, може допомогти Україні стати сильнішою, а Литві, Латвії та Естонії – отримати нові стратегії взаємодії та посилення своєї ролі на міжнародній арені. Серед можливих напрямків поглиблення співробітництва з балтійськими республіками можна виділити наступні.
- Перш за все, зазначимо, що на порядку денному для України має бути розробка єдиної стратегії щодо розвитку взаємин із державами Балтії, що забезпечить більш збалансований розвиток відносин із трьома державами, оскільки сьогодні пріоритет надається Литовській Республіці та, дещо меншою мірою, Естонській Республіці. Даний непропорційний розвиток має бути усунутий, передусім, шляхом прийняття відповідних стратегічних документів Україною та підписання спільних багатосторонніх декларацій із державами Балтії. Важливо постійно підтримувати контакти між сторонами та розвивати співпрацю в різних напрямках (питання безпеки, протидії ворожій дезінформації, розвиток торгівлі й інфраструктурних проєктів), а також проводити постійні зустрічі між сторонами.
- Крім того, не варто забувати про Балто-Чорноморську вісь, що обговорюється впродовж багатьох років як можливість для повноцінного розкриття потенціалу європейських країн, розташованих біля басейнів двох морів. Київ має проявити ініціативу для створення та повноцінне введення в дію цього проєкту. Україні слід також на регулярній основі долучатися до проведення зустрічей Ради країн Балтійського моря (Україна є спостерігачем), а в перспективі також інших регіональних форматів співпраці. Крім того, Україні варто пропонувати свої послуги в рамках Ініціативи трьох морів (Тримор'я) як держава, що не є членом ЄС, проте має стратегічні інтереси і є однією з ключових країн регіону.
- Військово-технічна співпраця можлива за кількома напрямками. По-перше, Україна вже має досвід участі в ЛитПолУкрбриг, функціонування якої базується на досвіді польсько-литовського та литовсько-польського батальйонів, а також спільної участі з українськими військовими, які перебували в складі литовського контингенту в Афганістані. Даний формат варто підтримувати та розширювати. По-друге, важливим є налагодження співпраці в рамках миротворчих місій ООН, насамперед з Естонією, яка, як і наша держава, має помітний контингент миротворців у державах Африки. Це відкриває можливості для обміну військовим досвідом, спільної участі в миротворчих операціях та проведення навчань.
- По-третє, співпраця з державами Балтії може стати кроком до інтеграції в НАТО. Україні варто звернути увагу не лише на отримання допомоги від цих країн у рамках трастових фондів НАТО, але й запрошувати інструкторів із держав Балтії для підвищення стандартів української армії та підготовки наших військових. Крім того, ключовим аспектом для нашої держави має бути збереження контактів із метою надання державами Балтії допомоги в лікуванні та реабілітації українських військових.
- Пріоритетною галуззю має залишатися енергетика. По-перше, можливе з'єднання інфраструктури газопостачання між країнами Балтії та Центральною і Східною Європою в рамках проєкту Енергетичного коридору Північ-Південь. Зокрема, вірогідним є будівництво трубопроводів через Польщу до Литви, зокрема портового міста Клайпеда, що посилить роль України як транзитної країни для транспортування газу по осі Схід-Захід та Північ-Південь, а також дозволить диверсифікувати джерела постачання енергоносіїв до нашої держави з країн Північного моря, зокрема Норвегії. По-друге, Києву варто розвивати співпрацю з державами Балтії у сфері відновлювальних джерел енергії. Насамперед мова йде про реалізацію спільних проєктів, залучення технологій та запрошення до співпраці фахівців із балтійських республік для обміну досвідом.

- Особливим вектором відносин з Естонією є співробітництво в контексті розвитку е-врядування (е-держави). Наші країни вже співпрацюють над вдосконаленням мобільного додатку «Дія». Також для України корисно переймати досвід з електронного надання послуг державними установами та, зокрема, функціонування цифрових дипломатичних представництва, що вже успішно реалізовує Естонія.
- Не варто нехтувати й культурно-освітньою співпрацею. З одного боку, Україна має підтримувати сталі контакти з українською діаспорою в регіоні, зокрема з нащадками українців, що переселилися сюди за часів СРСР. Крім того, особливий інтерес для держав Балтії становить можливість залучення кваліфікованої робочої сили з України, що є актуальним в умовах скорочення чисельності власного населення. За підтримки урядів балтійських республік наша держава має через дипломатичні установи та громадські об'єднання підтримувати сталі контакти з українською діаспорою, зокрема проводити культурні та інші заходи, а також видавати власну україномовну інформаційну продукцію, що створить альтернативу російськомовним медіа, що поширюють пропаганду в регіоні.
- З іншого боку, варто продовжувати розвивати ініціативи в освітній сфері, зокрема підтримувати двосторонні студентські обміни та програми для обміну досвідом серед викладачів, а також запроваджувати вивчення балто-чорноморських студій в українських ЗВО, у тому числі з залученням фінансування та фахівців із держав Балтії.

ЗАХІДНА ЄВРОПА

Франція

- Франція залишається одним з головних торговельних (8 місце) та інвестиційних партнерів (9) України, однак у торгівлі зберігається від’ємне сальдо, що пояснюється низькими експортними потужностями традиційних українських сільськогосподарських та металургійних товарів, яких достатньо виробляє сама Франція. Разом з тим, існує потенціал до нарощування експорту в технологічних та наукоємних галузях, таких як агрегати, електричні машини, прилади та апарати (зокрема оптичні). Українській дипломатії слід надавати підтримку українським експортерам, які хочуть закріпитися на конкурентному французькому ринку. Натомість дуже затребуваними є українські комп’ютерні та інформаційні послуги, експорт яких ось уже кілька років стабільно зростає.
- Важливою для України залишається політична підтримка Франції у конфлікті з Росією з огляду на участь Парижа в Нормандському форматі та анонсованій Кримській платформі. Разом з тим занепокоєння української сторони викликає риторика Президента Республіки про необхідність налагодження конструктивних взаємовідносин з Москвою та побудови Європи «від Лісабона до Владивостока». Запланованого франко-російського зближення досі не відбулося через постійні агресивні дії Кремля (зокрема через отруєння та ув’язнення О. Навального), однак від таких планів у Парижі не відмовились. Для української дипломатії важливо стежити, щоб можливе примирення сторін не відбувалося за рахунок більш лояльної позиції Франції щодо Росії на Донбасі та в Криму, а також за тим, щоб режим санкцій залишався в силі.
- Україні варто розвивати військову співпрацю з Францією з огляду на те, що вона протягом багатьох років залишається головним промоутером створення автономної від НАТО системи безпеки в Європі. Українські військові могли б взяти участь в програмах Постійного структурного співробітництва, яке просуває Париж. Перспективним залишається і напрям військово-технічної співпраці: Київ вже очікує постачання 20 французьких катерів для Прикордонної служби. Наступним кроком може стати закупівля позашляховиків та БТРів для потреб українських ЗСУ та новітніх зразків озброєння, чому сприяє відновлення у 2020 р. роботи Спільної міждержавної українсько-французької комісії в галузі озброєння і військової техніки.
- Ба більше, Київ може розвивати військово-технічну співпрацю за межами традиційних форматів: Україна могла б долучитися до французьких ініціатив у межах Сахельської групи п’яти, до якої входять Чад, Малі, Нігер, Мавританія та Буркіна Фасо. Париж традиційно проводить найактивніше африканську політику у Західній Африці, у рамках якої робить особливий акцент на забезпечення безпеки та боротьби з тероризмом – власне для цього у 2014 р. була створена Сахельська група п’яти. Маючи унікальний досвід боротьби з російською агресією, Київ міг б запропонувати спільні тренінги, курси підвищення кваліфікації та інші військово-освітні програми для військовослужбовців Парижу та держав групи.
- Одним з перспективних треків може стати співпраця у галузі ядерної енергетики: Україна та Франція входять у сімку світових держав з найбільшим рівнем електрогенерації за допомогою “мирного атому” (52 і 75% відповідно). У той час, як Париж не може забезпечити Київ ядерним паливом, для обох держав актуальною є науково-дослідницька співпраця та обмін кадрів. Річ у тім, що більшість українських АЕС достатньо зношені та протягом найближчих 5-20 років повинні вийти з експлуатації. Для коректного здійснення цього процесу, як і для продовження термінів експлуатацію Україні потрібно залучати фахових іноземних спеціалістів – для французької сторони це необхідна практика для збільшення ефективності власних АЕС. Крім цього, не менш цінним у контексті ядерної енергії для України є французька експертиза стосовно відпрацьованого ядерного палива. З огляду на довге будівництво Києвом Централізованого сховища відпрацьованого ядерного палива, досвід Парижу щодо повторного використання такого палива буде дуже потрібним для НАЕК “Енергоатом”.

- Культурно-гуманітарна взаємодія між Францією та Україною залишається на високому рівні: студентські й туристичні обміни, виступи українських митців та артистів у Франції мають тенденцію до зростання. Однак не вистачає єдиного центру з просування української культури та іміджу у Франції, як це робить Французький інститут спільно з посольством, організовуючи в Києві «Французьку весну». Аналогічну діяльність варто розгорнути й Україні, адже у Франції проживає велика українська діаспора та є зацікавлення українською культурою. Можна створити організацію на кшталт Українського інституту в Лондоні, тільки в Парижі, який займатиметься формуванням іміджу нашої держави та організовуватиме різні культурні заходи.
- Україна має потенціал до нарощування культурних, економічних та гуманітарних зв'язків із Францією на рівні муніципалітетів з огляду на реформу децентралізації в нашій державі та велику політичну й соціальну вагу муніципального рівня організації влади у Франції. Містки між українськими та французькими регіонами можна встановлювати через консульства: багато громад в Україні зацікавлені в іноземних інвестиціях з огляду на отримання більшої фінансової самостійності та шукають шляхи залучення іноземних компаній до себе. Українська дипломатія може допомагати зацікавленим органам місцевого самоврядування встановлювати контакти з французьким бізнесом.
- В галузі освіти пріоритетом залишається досягнення взаємного визнання дипломів про вищу освіту, про що вже багато років ведуться перемовини. Україні також необхідно розширювати міжуніверситетські контакти та програми обміну студентами, що сприяє соціальній мобільності та зближенню культур. В науковій царині найбільшим досягненням поки залишається робота Змішаного комітету з відбору наукових проєктів, діяльність якого, втім, не надто помітна.

Нідерланди

Нідерланди є одним із найбільших інвесторів та торгівельних партнерів для України: у 2019 році нідерландські інвестиції склали 8,3 млрд дол, а держава увійшла до ТОП-10 країн, що імпортували українські товари. Однак для Нідерландів ключовими торгівельними партнерами є Німеччина, Велика Британія, США, Бельгія та Люксембург. Посилити українські позиції може експорт мінерального палива та текстилю (на території України функціонують близько 2500 тис. фабрик) на нідерландський ринок. Крім того, у контексті двосторонніх відносин варто:

- Перейняти досвід Нідерландів у цифровій сфері, адже станом на 2020 рік держава зайняла 10 позицію в рейтингу електронного урядування країн-членів ООН. Започаткувати кібердіалог, бо наші країни мають випадки потужних атак на їхні відомства та високий рівень кібернетичних загроз: Україна через гібридну війну з Росією, а небезпека для Нідерландів посилюється наявністю на її території штаб-квартир низки міжнародних організацій.
- Посилити співпрацю в сільськогосподарській галузі, шляхом започаткування двосторонніх програм, націлених на збільшення врожайності культур, де Україна має потенціал, зокрема родючі ґрунти, а Нідерланди – успішний досвід ведення високомеханізованого господарства .

Бельгія

Столиця Бельгії – ядро ЄС, якщо зважати на концентрацію його інституцій на своїй території. Крім того, держава є однією з засновниць Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу, тож уособлює для українців євроінтеграційний курс. Для посилення двосторонніх відносин необхідно наступне.

- Продовження та розширення поля співпраці в культурній сфері. Окрім фестивалів українського кіно та художніх виставок, варто запровадити щорічний фестиваль української культури в рамках публічної дипломатії та просування українського національного бренду та популяризація бельгійських творів мистецтва та митців в Україні.
- Загальний експорт товарів до Бельгії в першому півріччі склав 156,819 млн дол., однак гірничо-металургійна промисловість цієї країни спирається на переробку імпортованої сировини, тож для обох сторін раціональним кроком стане погодження умов збільшення експорту товарів чорної та кольорової металургії.
- Бельгійські інвестиції переважно спрямовуються у виробництво харчових продуктів та машинобудування, хоча їх можливо залучити й у сферу електроніки. Вигідне географічне розташування, трудовий потенціал та Угоди про вільну торгівлю з 46 країнами – саме ці фактори, підкріплюючись значними фінансами, нададуть можливість Україні виготовляти техніку як на внутрішній ринок, так і на експорт, що зменшить залежність від товарів китайського виробництва.

Люксембург

Попри невелику площу, Люксембург – важливий гравець міжнародних відносин, одна з країн-засновниць Європейського Союзу. Для України ж важливим є досвід економічного розвитку та політичної стабільності держави, який полягає в дотриманні так званої «люксембурзької моделі» – погодження урядом рішень із підприємцями та профспілками. У контексті розвитку двосторонніх відносин варто звернути увагу на:

- Співпрацю в галузі культури та науки, зокрема кінематографу, на базі підписаної ще в 1994 році Угоди між урядом України й урядом Великого Герцогства Люксембург про співробітництво в галузі культури, науки, освіти й туризму; залучення інвестицій в креативні індустрії, адже український потенціал в цій сфері підтверджується входженням в ТОП-25 держав-лідерів за кількістю нагород фестивалю креативності Cannes Lions. Для Люксембургу ж це інвестування в перспективну, не зайняту ще галузь.
- Станом на червень 2020 року люксембурзькі інвестиції становили 1 236,1 млн. дол., спрямовуються вони переважно на промисловість, будівництво та сферу транспорту, хоча їх варто також залучити в аерокосмічну та гірничодобувну галузь, адже, відповідно до звіту Міжнародного оргкомітету Всесвітнього гірничого конгресу, Україна посідає 28 місце за видобутком корисних копалин.
- Залучити інвестиції в ІТ сектор, адже інноваційні технології посідають друге місце в українському експорті послуг, а темп зростання індустрії приблизно дорівнює 20-25%.
- Налагодити співпрацю в кіберсфері, шляхом започаткування двостороннього тематичного діалогу з залученням фахівців галузі з обох країн, адже Люксембург, відповідно до звіту Міжнародного союзу електрозв'язку 2018 року, характеризується високим рівнем кібербезпеки.

ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА

ФРН

- Федеративна Республіка Німеччина – один з основних стратегічних партнерів України, з огляду на її підтримку як ключову в запровадженні, продовженні та посиленні санкційного тиску ЄС на Російську Федерацію та участь у процесі врегулювання збройного протистояння на Донбасі в Нормандському форматі.
- Крім того, у 2019 р. Німеччина стала найбільшим європейським торговельним партнером України, а роком раніше Берлін займав 4 сходинку серед основних інвесторів. Однак у 2020 р. відбувся відтік німецьких інвестицій, що склав 379 млн дол.
- Тож одним із пріоритетних напрямків у двосторонніх зовнішніх відносинах між Україною та ФРН є залучення німецьких інвестицій, зокрема в альтернативну енергетику – сонячну та вітрову, адже Берлін активно підтримує такі ініціативи, як кліматична нейтральність Європи, а в Україні ця галузь перспективна за рахунок великого щорічного обсягу сонячної енергії та високої швидкості вітрів на південних територіях, а також відносно дешевизні земельних ділянок.

Крім того, варто:

- Посилити співробітництво у сфері машинобудування, зокрема автомобільної промисловості – однієї з найбільш розвинених галузей промисловості Німеччини. Україна – вигідний партнер, з огляду на відносну близькість до німецьких автокластерів та найбільші запаси літію серед європейських країн, що робить її перспективним гравцем у виробництві електрокарів.
- Співпрацювати в туристичній галузі шляхом запровадження діалогу між представниками німецького та українського туристичного бізнесу задля запозичення німецького досвіду розвитку туризму, здебільшого в створенні належної інфраструктури та налагодженні туристичного маркетингу.
- Пролонгувати проєкт Німецько-української співпраці в галузі органічного сільського господарства (Cooperation in Organic Agriculture), друга фаза якого закінчується у 2023 році та запроваджувати нові партнерські ініціативи в сільськогосподарському секторі.
- Збільшувати обсяги експорту товарів, у яких Німеччина потенційно зацікавлена, а Україна здатна постачати: аграрна, харчова, мінеральна та металургійна продукція.

Австрія

Австрія виступає важливим політичним партнером України та посідає шосту позицію серед найбільших інвесторів, вкладаючи кошти здебільшого у фінансову та страхову сфери. У напрямі посилення співпраці на двосторонньому рівні доцільно:

- Налагодити партнерство у сфері туризму, зокрема залучити австрійські інвестиції в гірськолижні курорти, де Австрія значний досвід, а Україна – природний потенціал.
- Продовжити співпрацю в культурній галузі, поштовхом до якої став 2019 р. – рік двосторонньої культури Україна-Австрія. Потрібно представляти твори українських митців на австрійських фестивалях і виставках та навпаки задля просування українського бренду в Європі та посилення міжкультурної комунікації.
- Залучити австрійські інвестиції в перспективні галузі української промисловості – меблеву та текстильну. Про привабливість першої говорить ресурсна база та потужності повного виробничого циклу. Текстильна ж одна з провідних галузей України: наша держава має понад 2500 фабрик, близько 80% продукції яких йдуть на експорт.
- Збільшити обсяги експорту товарів, сума якого в першому півріччі 2020 р. склала 251,9 млн дол, знизившись на понад 17%, за рахунок сировини – залізної руди та продукції агросектору, а також електротехнічного обладнання, в імпорті яких зацікавлена Австрія.

Швейцарія

Дипломатичні відносини між Україною та Швейцарською Конфедерацією встановлені ще в 1992 році. Із тих пір остання неодноразово надавала свою підтримку та фінансову допомогу. Зокрема Швейцарським бюро співробітництва в Україні координуються проекти та програми підтримки розвитку, річна вартість яких близько 30 млн дол. У 2020 р. Швейцарія стала найбільшим інвестором України, вклавши 347,4 млн дол. США. Для підтримки та посилення двосторонніх відносин варто:

- Налагодити партнерство в цифровій сфері та перейняти досвід становлення е-врядування Швейцарії, яка характеризується дуже високим індексом її розвитку.
- Збільшити інвестування у сферу інноваційних технологій, адже темп зростання індустрії складає близько 25% та є одним із найбільших експортних секторів.
- Започаткування проекту двосторонньої співпраці в культурній сфері, за умовами якого проводитимуться виставки творів українського мистецтва у Швейцарії та навпаки.
- У 2020 р. експорт до Швейцарії впав на 18,9%, тож рекомендовано збільшити його обсяг за рахунок потенційно потрібних Швейцарії товарів: текстилю, обладнання, металів та сільськогосподарської продукції.

СХІДНА ЄВРОПА

Білорусь

- З огляду на події серпня 2020 року, коли тисячі білоруських громадян висловили свою незгоду з результатами президентських виборів, що вилилося в тривалі протести й спричинило нечувано жорстку реакцію влади, розбудова продуктивних відносин між Києвом та Мінськом особливо ускладнена.
- Білорусь, яка формально є частиною спільної з Росією Союзнаї Держави, тим не менше, не демонструвала протягом свого незалежного існування однозначно солідарної позиції з Москвою (часом мали місце зовнішньополітичні флуктуації зі спробами ствердження автономної зовнішньополітичної позиції), однак, перебуваючи в економічній та енергетичній залежності від Росії, будучи винятково важливою з точки зору геополітичної конфігурації в контексті відносин із НАТО, держава залишається достатньо непростим сусідом і партнером.
- Вказані події хронологічно збіглися зі скандалом довкола бойовиків ПВК Вагнера, а тому Україна достатньо стримано реагувала на протести, закликаючи лише до незастосування насильства й діалогу. Оскільки для підтримання існування автократичного режиму О. Лукашенка необхідною є повномасштабна підтримка Росії, наступні кроки щодо форсування в пресі «українського сценарію» як негативного екстремуму, видача вагнерівців Росії змусили Україну зайняти більш жорстку позицію й приєднатися до заяви ЄС щодо невідповідності виборів у Білорусі міжнародним стандартам.
- З огляду на те, що посла України в Мінську було відкликано, відповідно неможливо говорити про стабільні дипломатичні, політичні, економічні відносини. Україні слід зайняти помірну позицію щодо білоруських подій та враховувати постійну присутність російського фактора в контексті своїх відносин із Мінськом, оскільки будь-яка відкрита підтримка протестувальників чи пряме невизнання легітимності обрання О. Лукашенка загрожує загостренням відносин до критичної межі.
- Продовження відносин в економічній, культурно-гуманітарній сферах на пряму залежить від політичної ситуації, а тому слід очікувати подальшого розвитку подій з огляду на результати роботи Всебілоруських народних зборів та заявлених зовнішньополітичних пріоритетів Білорусі – посилення співпраці з Росією і Китаєм.

Польща

- Польща лишається традиційно одним із найкращих партнерів України в рамках ЄС. Присутні на певному рівні конфлікти в царині історичної політики майже не вплинули на активний товарообіг, що за січень-жовтень 2020 р. зазнав лишень майже непомітного зниження й склав майже 6 млрд дол. США. Щоправда, для України він дефіцитний. Успішно діють організації, що сприяють активізації ділових контактів обох держав, й активно співпрацюють із законодавцями для полегшення бізнес-діяльності (приміром, заснована ще 1992 р. Польсько-Українська господарча палата).
- При цьому варто відзначити, що значну частину експорту до Польщі все ще складає сільськогосподарська продукція. Для України вкрай необхідно виправити цей стан речей, позаяк такий крен в аграрний бік несумісний із диверсифікованою структурою економіки (особливо згубно це позначається на розвитку сфери послуг). Більше того, наша держава стрімко вичерпує свою передбачену Угодою про асоціацію з ЄС квоту на експорт окремих видів такої продукції (приміром, воску, меду та олії) в прагненні бізнесу якнайшвидше скористатися вигідними умовами оподаткування. Аграрії Польщі також висловлюють незадоволення умовами Угоди, адже ринок держави виявляється переповнений дешевими українськими сільськогосподарськими товарами, що їх вигідніше придбати для подальшої промислової обробки, аніж вітчизняні. Виникає небажаний дисбаланс.
- Для виходу з такої ситуації Україні варто працювати над посиленням позицій сфери послуг та промисловості, енергетики, у тому числі розглянути можливість нарощування обсягів експорту електроенергії через потужності Бурштинського енергоострова.
- Необхідним вбачається досягнення консенсусу в доволі болісному питанні переміщення трудових ресурсів, щодо незбалансованості в польський бік якого висловлюються слушні побоювання. Утім, штучно гальмувати природнього потягу населення до більш гідних та краще оплачуваних умов праці в умовах ринкової економіки сенсу також немає. Тому постає потреба спільно створювати робочі місця на території України, що зацікавить потенційних польських інвесторів та запобігатиме перенасиченню польського ж ринку праці згодними на дещо нижчу від середньої, та все ж вищу від прийнятої на Батьківщині оплати праці українцями.
- Необхідним для України є провадження політики зацікавлення інвесторів, зокрема зниженням окремих видів податків з установами вищої ставки податку на виведений капітал, а також наданням інвестиційного супроводу, та найперше – суворой й безкомпромісної боротьби з корупцією, гармонізації вітчизняного законодавства з європейським, налагодження співпраці з міжнародними правоохоронними установами для забезпечення належного покарання правопорушників, запобігання легалізації злочинним чином здобутих коштів тощо.
- Великі перспективи має й діяльність у рамках Люблінського трикутника. Для України він може стати таким собі тренувальним майданчиком, на якому партнери – Польща та Литва – асистуватимуть в імплементації Україною європейських стандартів та законодавчої бази. Понад те, у рамках цієї платформи можливе створення ефективної системи протидії гібридним загрозам із боку Росії (у тому числі інформаційним атакам та шантажу з використанням транзиту природних ресурсів) шляхом створення єдиної системи веб-захисту (у тому числі критично важливих державних ресурсів), а також налагодженням ефективної системи транзиту скрапленого природного газу, що наразі активно надходить до терміналів у портах польського Гданська та литовської Клайпеди. Крім того, Україна отримає доступ до ресурсної мережі Ініціативи трьох морів (не будучи, однак, її членом, адже вона не є членом ЄС), що дозволить під'єднати українські шляхи сполучення до єдиної великої мережі, що простягатиметься аж до Адріатики, а також візьме участь (імовірно, у довготерміновій перспективі навіть спільно з Білоруссю) у розбудові об'єктів водного шляху E-40, що

пролягатиме Віслою, Прип'яттю й Дніпром і стане зручним коридором для суден, що прямують із Балтійського моря в Чорне й навпаки.

- Перспективним напрямом польсько-української співпраці є розвиток традиційно доволі депресивних прикордонних регіонів типу Західного Полісся та північної частини Ужгородського району Закарпаття. Автомобільні шляхи, створені тут доволі давно, уже не забезпечують диверсифікованої економіки, тож вбачається за корисне й навіть вигідне для польської сторони заохочувати розбудову середніх та великих виробництв, у тому числі навіть містотвірних, що стане чудовим способом вирішення проблеми з браком робочої сили в тих місцевостях. Логістичну складову можна вже вважати створеною – доставка продукції до кінцевого споживача не викличе труднощів.
- Надзвичайно важливим є збереження миротворчої бригади LITPOLUKRBRIG та спільне провадження миротворчої діяльності, у тому числі поза межами сил ООН та НАТО. Актуальною видаватиметься допомога Варшави та Вільнюса як повноправних членів НАТО в продовженні й завершенні військової реформи в Україні (у тому числі структурній реорганізації та оптимізації діяльності ДП “Укроборонпром”), здобутті новітніх зразків озброєння, організації власного виробництва.

Чехія

- Чеська Республіка, як і Польща, є традиційно стабільним економічним партнером України, незалежно від зміни політичного керівництва обох держав. Загальний обсяг двосторонньої торгівлі між Києвом та Прагою за січень-жовтень 2020 р. дещо знизився через пандемію COVID-19: показник експорту до Чехії склав приблизно 651 млн, а імпорт до України - 764,5 млн. дол. США. Наша країна має у двосторонніх торгових взаєминах із цією державою торговельний дефіцит, а втім, він не є надзвичайно серйозним і може бути легко надолужений після поліпшення епідеміологічної ситуації: Чехія є однією з найбільш уражених коронавірусом держав ЄС і навіть світу: при кількості населення 10,6 млн за весь час зафіксовано понад 701 тис. випадків, що вочевидь позначається на економічній ситуації у вигляді зростання обсягів закупівлі товарів та падінні виробництва.
- Структура українського експорту до Чехії включає переважно машинерію та метали; водночас присутня й сільськогосподарська продукція, і виробництво легкої та текстильної промисловості. Тому можна говорити про те, що експорт до Чехії диверсифікований, ресурсної залежності не спостерігається.
- Як і в ситуації з Польщею, складним питанням залишається вкрай високий попит на українські трудові ресурси в Чехії. Особливо популярне їх використання в аграрній сфері: самостійно країна може впоратися зі збором та переробкою овочів та фруктів лише приблизно на 30%. Влітку 2020 р. чеські агрофірми активно залучали до сільськогосподарських робіт безробітних та студентів, проте все одно зазнали значних втрат через складнощі з українськими сезонними робітниками, виїзд котрих до Чехії було суттєво обмежено. Ця картина чудово ілюструє залежність, фактично, держави від української робочої сили, що згубно впливає на зайнятість й у нас. Вирішенням цієї проблеми міг би слугувати активніший допуск чеських підприємств на ринок нашої країни, в тому числі в агропромисловій царині після відповідного результату запланованого референдуму, або ж у вигляді концесій.
- Співпраця з Чехією та Польщею може й повинна враховувати потужності такого майданчика, як Вишеградська група. Звичайно, про повноцінний вступ України до цієї організації поки не йдеться. Утім, Вишеград може слугувати для нашої держави не лише потужним ринком збуту товарів і послуг, а й перспективною посередницькою платформою. Уряди держав групи переважно позитивно ставляться до України і як водночас члени ЄС можуть відстоювати наші позиції перед брюссельським керівництвом, проте в будь-якому разі це не знімає з влади обов'язку втілення позитивних реформ. Більше того, саме в рамках Вишеградської групи можливо організувати процес налагодження стосунків між Україною та Угорщиною.
- Вигідне географічне розташування Чехії сприятливе для організації нових комунікацій її територією. Можливе прокладання як нових автомобільних шляхів, що сполучать Західну Європу з державами Сходу та пройдуть через Чехію та Україну, так і річкових каналів, що поєднують (найооптимальніший варіант) Влтаву з Дунаєм та відкриють для суден центральноєвропейських держав доступ до Чорного моря, посприявши при цьому розвитку традиційно доволі депресивного регіону гірла Дунаю та давши нове дихання вітчизняним пароплавствам.
- Хрестоматійним прикладом чесько-українського економічного співробітництва лишається діяльність заводу “Єврокар” у закарпатському Соломоновому. З урахуванням успіхів діяльності групи Volkswagen, частиною якої є Skoda, найбільший автомобільний виробник Чехії, цілком можливим є розширення діяльності з автомобілебудування на території України аж до організації повного циклу складання авто економічного та середнього цінових сегментів, що користуються попитом в Україні.

- Значною проблемою для України є стрімке скорочення площі лісів внаслідок відсутності чіткої природоохоронної стратегії й значних корупційних зловживань у царині лісового господарства, що призводять до зростання кількості нелегальних рубок. Фактична відсутність легальної можливості оволодіти ділянкою лісу для приватного користування призводить до утворення монополії держави на ці ресурси й у подальшому недбалого користування ними. Звідти – лісові пожежі та ще більше незаконних рубок. Чехії вдалося свого часу впоратися з цією проблемою шляхом лібералізації законодавства, а також реєстрації Асоціації муніципальних та приватних власників лісу (SVOL), що має нині у своєму розпорядженні майже 20% усіх лісових ресурсів Чехії, співпрацює з Форумом ООН щодо лісів, Європейською асоціацією власників лісу та Європейським союзом землевласників. Координація взаємної роботи вітчизняного Держлісагентства та Асоціації могла б посприяти виробленню адекватної відповіді на виклики, що постають нині перед лісівництвом України.

Словаччина

- Словацька Республіка є економічним партнером України вже багато років поспіль. Щоправда, за січень-жовтень 2020 р. наша держава звела торгівлю з офіційною Братиславою зі значним дефіцитом. Показник експорту до Словаччини знизився майже впововину від показника за аналогічний період 2019 р., зате Україна придбала товарів та послуг на 28% порівняно більше.
- Словаччина купує в Україні переважно руду й шлаки, а також жири, борошно, одяг, меблі й окремі види машинерії, як-от локомотиви. Отож, структура імпорту є диверсифікованою й сприяє розвитку відповідних галузей вітчизняної промисловості.
- Як і Чехія, Словаччина розташована майже в самому серці європейського континенту, що, безперечно, надає їй чималі перспективи для розвитку старих та розбудови нових шляхів сполучення. Протяжність українсько-словацького кордону найменша (лише 97 км), на ньому розміщено 5 пунктів пропуску – втім, його перетинає потужний коридор Е50, що єднає французький Брест із російською Махачкалою через Париж, Прагу, Ужгород, Дніпро та Ростов-на-Дону. Автодорога національного значення Н13 веде зі Львова. Через невелику протяжність кордону та близькість великої множини природоохоронних територій можливості дорожнього будівництва саме тут дещо обмежена – та все ж є можливість прокласти бодай нешироку ділянку полотна вздовж залізничної лінії, що веде від Соломонова до Черної, зробивши відгалуження траси М06 від її переходу в міжнародну Е573, сполучивши М06 із словацькою регіональною автодорогою 79. Це призвело б до зменшення напруги на два автомобільні пункти пропуску (фактично навіть одного, бо статус міжнародного має лише КПП “Ужгород – Вишне-Немецьке”). Спорудження такого пункту було би не надто обтяжливим для бюджету, позаяк можлива його інтеграція у вже існуючий залізничний КПП “Чоп-Страж – Черна-над-Тисою”.
- Словаччина – одна з “дунайських держав”. Зокрема, на цій річці стоїть її столиця Братислава. Для України це надає велику варіацію можливостей співпраці. До прикладу, як уже згадувалося, можливий запуск масштабної судноплавної лінії від півдня Одеської області до річкових портів центральної Європи. Імовірно є й реалізація екологічних проєктів з очищення Дунаю – найзабрудненішої річки Європи - від стоків та відходів, які в підсумку потрапляють до української чорноморської акваторії, відтак завдаючи непоправних збитків біосфері Дунайських Плавнів.
- Словацьке сільське господарство є доволі розвиненим і гарно адаптованим до законодавчих вимог ЄС. Саме агропромислова складова могла б стати важливим фактором транскордонної співпраці з Україною. Так, лише за 100 км від Ужгорода знаходиться регіон Токай, знаменитий своїми винами з XV ст., а в Пряшівському регіоні в
- долинах Татр та Карпат активно розводиться худоба. Співпраця (навіть транскордонна) між українськими та словацькими фермерами, доповнена активними контактами між урядами задля гармонізації законодавства, має далекосяжні перспективи.
- Враховуючи, що 34 місця в словацькому парламенті утримують вкрай праві сили, що тепло ставляться до Москви, українському МЗС варто активізувати роботу на словацькому напрямку. Словаччина не висловлювала різких зауважень щодо змісту законодавства щодо мови освітнього процесу в загальноосвітніх навчальних закладах, тож цілком можливо провадити соціально-культурні, освітні активності з діаспорою. На виборах 2024 р. голоси українців Словаччини можуть мати велику вагу й багато в чому визначити склад нової Національної Ради. Підтримка двох найбільших партій – “Звичайні люди” та “Курс – соціальна демократія” – критично важлива для нашої держави.

Угорщина

- Попри не найбільш стабільні політичні взаємини, Угорщина у 2020 р. стала однією з небагатьох держав, торгівля з якою для України профіцитна: експорт склав близько \$ 1,02 млрд, а імпорт - \$ 980,4 млн. До Угорщини Україна переважно продавала паливо, деревину й електричні машини, а купувала в неї ті ж машини, пластмаси та органічну хімію. Угорський бізнес широко присутній в Україні: найвідомішими його представниками є банкова група ОТР, авіакомпанія WizzAir та фармацевтична корпорація Gedeon Richter.
- Як й у випадку з Польщею та Словаччиною, Угорщина є популярним напрямом трудової міграції громадян України: станом на кінець 2019 р. (найбільш актуальні наявні дані) дозвіл на роботу в Угорщині мало 52 668 громадян України. Хоча цифра й не видається аж надто високою в порівнянні з тією ж польською (понад 170 тис.), проте порівняно з 2018 р. вона зросла у 2,5 рази! Відтак бажаним, як і щодо Польщі, було б переміщення в економічних взаєминах акценту на розвиток спільних підприємств, створення робочих місць в Україні. Варто звернути увагу на використання заохочувальних інструментів, як-от спрощеного оподаткування.
- Найбільш болісним питанням є впровадження змін до освітнього законодавства щодо мови освітнього процесу, якими пропонується більш активне переведення державного шкільництва на українську. Саме після ухвалення відповідних змін від угорської сторони почало лунаати дедалі більше різких заяв на адресу української влади й навіть держави в цілому – аж до погроз заблокувати євроатлантичну інтеграцію Києва. Вирішенням цієї проблеми може стати надання офіційним мовам ЄС у середній освіті більш гнучкого статусу (в принципі, такі положення вже імплементовані в законодавстві), а також подовженні перехідного періоду для надання можливості закладам освіти та МОН належно адаптувати навчальні програми. Окрім того, теоретично може бути передбачено можливість навчатися угорською особам, що не планують здобувати вищу освіту в Україні.
- Для України може виявитися перспективним використовувати у вирішенні конфліктів із Будапештом посередництво Польщі або Словаччини як держав Вишеградської четвірки.
- Вишеградська група, за умов налагодження стосунків з усіма її членами, може стати для України надійним лобістом у справі євроінтеграції та протидії російській агресії з огляду на подібний бекграунд у її держав-учасниць. Окрім того, уряди зможуть допомогти офіційному Києву в здійсненні реформ задля зміцненні верховенства права й поваги до закону та імплементатії відповідних положень до національного законодавства.
- Географічне розташування Угорщини доволі вигідне й сприяє проходженню її територією найрізноманітніших шляхів сполучення, у тому числі таких, що єднають Центральну Європу з Балканами та Туреччиною. Реалістичною виглядає можливість, наприклад, сполучити автодорогу E573 (Пюшпекладань – Ужгород) із м. Сегед, аби отримати коротший шлях до сербського кордону; можливою є спроба налагодити судноплавство Тисою – приміром, до м. Тисауйварош.
- Крім того, Україна та Угорщина здатні співпрацювати в галузі екології в рамках Дунайської стратегії. Будапешт є одним із тих міст, що найбільше засмічують Дунай і, відтак, наносять немало збитків подунайським населеним пунктам Великої Угорської рівнини, Сербської Воєводини, півдня Румунії та гирла Дунаю на Одещині. Для забезпечення екологічного добробуту Дунайського регіону можуть спільно бути розроблені проекти, спрямовані на багатоетапний моніторинг викидів у річку та збереження її флори й фауни. Безперечно, великий потенціал має Дунай і як транспортний коридор: він простягається аж до Відня, тож Україна та Угорщина можуть спільно розбудовувати річкові порти, спрямовані на збереження великої маси вантажів із держав Центральної Європи.

Румунія

- Румунія є однією з небагатьох держав ЄС, торгівля з якими для України профіцитна (різниця на нашу користь складає приблизно \$ 355 млн). Вітчизняний експорт майже за всіма статтями перевищує імпорт і є надзвичайно диверсифікованим: від іграшок та меблів до чорних металів і пуху. Можна було б навіть умовно назвати його зразковим.
- Важко переоцінити інфраструктурні ресурси та потенціал Румунії. Держава є однією з “дунайських”, має вихід до Чорного моря, межує водночас із балканськими та центральноєвропейськими країнами. Територією Румунії проходять численні автошляхи й залізничні колії, на узбережжі розміщені потужні порти, налагоджено поромний зв’язок із Грузією та Туреччиною.
- Існує проєкт прокладення шляху (залізниці або автодороги), що б поєднав литовський порт Клапейда з турецьким Стамбулом і при цьому пройшов би через Румунію. План передбачає, що з Мінська гілка йтиме в бік Коростеня, що на Житомирщині, а через відгалуження (ймовірно, траса Е373) до шляху отримає доступ Київ. У Коростені дорога розійдеться на дві гілки, одна з яких перетне центральну Румунію й Бухарест, а інша зверне до Одеси й Чорноморська та зайде в місто Галац. Реалізація цього амбітного задуму дозволить значно пришвидшити час переміщення пасажирів та вантажу між Балтійським та Чорноморським регіонами. Український споживач може відтак отримати легкий доступ до товарів, що вивантажуються в Клайпеді – як правило, доставлених зі скандинавських країн або й узагалі Америки. Окрім того, між Києвом та Бухарестом буде врешті створено прямий шлях сполучення.
- Як вже зазначалося вище, район гирла Дунаю (так звані Дунайські Плавні), що знаходиться якраз на кордоні України й Румунії, - унікальний природний об’єкт, місце, де живуть десятки видів рідкісних тварин та рослин. При цьому стік річки, на берегах якої стоять три європейські столиці та велика множина дрібніших населених пунктів, надзвичайно забруднює Чорне море. Живі організми при цьому неабияк страждають та поступово покидають район гирла. Варто також зауважити, що споживання виловленої в настільки забрудненому місці риби негативно позначається на здоров’ї людей. Київ та Бухарест мають спільними зусиллями втілити в життя низку природоохоронних проєктів, спрямованих на підвищення екологічного добробуту Дунайських Плавнів.
- Відомо, що Румунія володіє значними розвіданими запасами нафти та газу, що дозволяють їй експортувати зазначені ресурси. Значна частина родовищ розташована на півдні держави, вздовж кордону з Болгарією, а також на чорноморському шельфі. Це відкриває значні перспективи розбудови нафтогазової мережі від згаданих родовищ до, наприклад, українських переробних заводів Одещини та Миколаївщини або ж налагодження танкерних перевезень.
- Румунський політикум (причому всі чільні партії) стабільно позитивно ставиться до київського. Відтак розумним вбачається не застосовувати радикальних кроків щодо румуномовного населення Буковини та Одещини, однак підтримувати діаспору та сприяючи вивченню української мови та літератури в державних навчальних закладах (особливо в прикордонних регіонах та Бухаресті).

Молдова

- Динаміка відносин України та Молдови значною мірою залежить від внутрішньополітичної кон'юнктури в останній. Боротьба проросійських та проєвропейських політичних сил у країні впливає на її зовнішню політику, що робить Кишинів непередбачуваним партнером. Наразі перемога Маї Санду на президентських виборах відкрила вікно можливостей для налагодження україно-молдовських відносин. Утім, подальша співпраця значно залежить від керівної коаліції в парламенті, котра може змінитись після досить імовірних позачергових парламентських виборів.
- Незалежно від складу Парламенту Молдови, пріоритетною сферою двосторонніх відносин має залишатись вирішення проблем, що шкодять економічному та гуманітарному стану наших країн, а саме масштабні контрабандні товаропотоки, застарілість прикордонної інфраструктури, неефективне управління гідроресурсами, забруднення річки Дністер, тощо.
- Крім того, важливим питанням для України є усунення будь-яких торговельних бар'єрів. Станом на [листопад 2020 року](#) наші компанії експортували в Молдову товарів на суму 612 млн. дол. США, а наша держава увійшла до топ-4 найбільших експортерів для сусідньої республіки. При цьому, сальдо торговельного балансу склало 545 млн. дол. США на користь України. Пом'якшення торговельного режиму сприятливо вплине на українських експортерів, захистивши їх у середньостроковій перспективі від протекціоністських заходів Уряду Молдови й дозволивши їм міцно закріпитись на молдовському ринку. Лібералізацію торгівлі необхідно розпочати з оновлення [двосторонньої угоди про ЗВТ](#) та/або [ЗВТ ГУАМ](#), а також застосування положень [Пан-Євро-Мед](#).
- При формуванні пропрезидентської коаліції в молдовському парламенті поле для співпраці значно розшириться, що дозволить:
- Налагодити співпрацю на євроінтеграційному треку, запровадивши регулярний обмін досвідом впровадження реформ, що демонструватиме ЄС нашу активну позицію при виконанні домашньої роботи з імплементації Угод про асоціацію. Крім того, необхідно спільно просувати ідеї диференційованого підходу до співпраці в рамках «Східного партнерства+».
- Узяти участь у перезапуску переговорів щодо статусу так званої Придністровської Молдавської Республіки у форматі 5+2 при більш активній посередницькій ролі України.
- Розпочати тіснішу співпрацю в стратегічних сферах, таких як безпека, енергетика та транзит. Можливими ініціативами в них можуть стати створення спільної миротворчої військової частини на зразок LITPOLUKRBRIG (можливо, із залученням інших партнерів регіону, наприклад Румунії), реалізація спільних проєктів із протидії російській пропаганді, розширення пропускної спроможності трансбалканського коридору, розвиток міждержавної СЕЗ «Рені-Галац-Джурджулешти», тощо.

Болгарія

- Відносини України та Болгарії протягом останніх декількох років важко назвати плідними чи інтенсивними. Історично сформоване русофільство значної частини населення останньої та значний вплив Росії на неї часто стає на заваді покращенню двосторонніх зносин. Окрім того, навіть в економічній сфері зв'язки між обома країнами не найкращі.
- Одним з ключових питань двосторонніх відносин є проживання на території України найбільшої болгарської діаспори у світі (згідно з переписом 2001 року, це бл. 200 тис.чол., з них 150 тис – на півдні Одеської області). Як і болгари метрополії, українські представники цього етносу схильні до русофільства, що, однак, проявляється частіше за все лише в голосуванні за проросійські політсили. Утім, це не заважає Росії намагатися здійснювати провокації на етнічному ґрунті та підбурювати сепаратистські настрої серед місцевого населення.
- Не зважаючи на те, що проведенню більшості подібних прийомів запобігає СБУ, у самій Болгарії, де проросійська пропаганда стоїть на доволі міцних позиціях, це часто викликає занепокоєння й сприяє погіршенню відносин. Відповідно пріоритетним напрямком повинна стати інформаційна діяльність закордонних дипломатичних установ, спрямована на ознайомлення з українськими реаліями та справжнім становищем болгарської общини в Україні.
- Окрім того, покращенню двосторонніх відносин може сприяти збільшення міжлюдських контактів, що може бути досягнуте в тому числі за рахунок зростання кількості залізничних та авіаперевезень та розширення їх мережі.

ПІВДЕННА ЄВРОПА

Португалія

- Слід розвивати активний політичний діалог: наразі Україна та Португалія зацікавлені в політичній співпраці. Свідченням цього є телефонна розмова між президентом Володимиром Зеленським та його португальським колегою Марсело Ребелу де Созою, яка відбулася 13 січня 2021 року. У ній глави держав домовилися про нанесення взаємних візитів у першій половині року. Організація цих зустрічей є надзвичайно важливою: наразі Португалія головує в Раді Європи, тому імідж України як надійного партнера Лісабона сприятиме імплементації положень 22-го саміту «Україна – ЄС».
- Позитивним моментом є те, що Португалія запевнила Київ, що вже невдовзі в Асамблеї Республіки буде затверджено склад Групи дружби Португалії з Україною.
- Необхідно вирішити питання мігрантів: наразі українці посідають п'яте місце за кількістю в рейтингу іноземців, які легально проживають в Португалії (у 2019 році це число складало 29 718 осіб). Загалом Лісабон прихильно ставиться до української діаспори, надає їй соціальне забезпечення, гідні умови праці, можливості для культурної самобутності (так, в Португалії зареєстровано 14 українських ГО – зокрема, Спілка українців в Португалії).
- Однак із березня 2020 року триває «справа Ігоря Гоменюка» - українського іммігранта до Португалії, якого було затримано в аеропорту Лісабона та який помер через дії правоохоронців. Його смерть поставила під сумнів лояльність португальської міграційної політики та змусила піти у відставку міністра внутрішніх справ.
- Тому для України надзвичайно важливо домогтися розслідування даної справи та підписати нові угоди з Лісабоном щодо правового та соціального захисту мігрантів, аби схожі скандали не траплялися в майбутньому.
- Торговельно-економічне співробітництво: на сьогодні основним продуктом українського експорту до Португалії є сільськогосподарська продукція (72,2%). Важливо урізноманітнити вибір товарів, які Україна може запропонувати Лісабону, та зацікавити потенційних інвесторів у різних сферах економіки. Це дозволить збільшити його інвестиційну присутність: так, сьогодні лише 5 великих португальських фірм інвестують в Україну (серед них компанія з пошиття медичного одягу «FAROMED» та «AMORIM» - світовий лідер виробів із корку), тобто існує мала кількість інвестицій у вузьких галузях.
- Потенційними сферами для економічної та технічної співпраці можуть стати відновлювана енергетика, ІТ та космічна інфраструктура.
- Потрібно збільшити обсяг торгівлі послугами – у 2019 році він складав на 95% у грошовому вимірі в порівнянні з товарообігом.
- Також важливо збільшити рівень двосторонньої торгівлі товарами та послугами хоча б до обсягів 2019 року: у 2020 році через пандемію він скоротився на 24,8%.
- Під час свого робочого візиту до Португалії 9 вересня 2020 року міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба обговорив разом зі своїм португальським колегою Аугушту Сантушем Сілвою можливість двостороннього військового співробітництва. Сподіваємося, що у 2021 році відбуватиметься обмін військовими технологіями – це важливо як і для зростання національної безпеки України, так і крок до підвищення державних військових стандартів до рівня НАТО.
- Публічна дипломатія: загалом ситуація не є поганою (як в Італії). Однак у червні 2020 року стався неприємний випадок: у популярній португальській газеті «Público» опублікували одразу три проросійські статті, у яких Україну було названо «колискою світового сучасного нацизму»

та «тренувальним майданчиком для неонацистів з усього світу». Ці публікації досить швидко видалили за сприяння влади. Однак нашій державі слід активніше застосовувати інструменти публічної дипломатії (інтернет, телерадіомовлення) аби поширювати прихильне ставлення та об'єктивні знання про Україну серед португальського населення

Іспанія

Загалом відносини між Україною та Іспанією є досить злагодженими як у політичному, так і в економічному та соціальному аспектах. Тому на сьогодні для обох країн найважливішим залишається подолання негативного впливу пандемії на двосторонню торгівлю.

- Важливо збільшити кількість зустрічей на найвищому рівні: останній візит глави держави до Іспанії було здійснено Петром Порошенком у 2018 році. Загалом прем'єр-міністр королівства Педро Санчес підтримує територіальну цілісність України та сторону Києва в конфлікті з Росією: остання втручалася в рух за незалежність Каталонії, що є посяганням на внутрішній суверенітет Іспанії. Однак у 2020 році було сформовано новий коаліційний уряд Санчеса, із яким Володимир Зеленський досі не мав прямого контакту. Організація зустрічі між чинним президентом України та прем'єр-міністром Іспанії є необхідністю для зміцнення взаємної довіри та політичного діалогу між владою обох країн.
- Торговельно-економічне співробітництво: провідне місце в зовнішній торгівлі двох країн належить агропродукції, транспортним та інформаційним послугам. Іспанія є шостим за обсягами торговельним партнером України в Європі, що демонструє високий рівень економічної співпраці. Проте необхідно диверсифікувати її компоненти (наприклад, посилити співпрацю у сфері технічного обладнання).
- Негативним моментом є те, що у 2020 році загальний обсяг торгівлі товарами та послугами скоротився на 47% та становив 1 307 млрд. дол. США (що приблизно в 4 рази менше за аналогічні показники України з Італією). Головною причиною цього є COVID-19, тому у 2021 році країнам необхідно пристосуватися до нових умов та збільшити обсяги зовнішньої торгівлі (мінімум до рівня 2019 року – 2 479 млрд. дол. США).
- Поштовхом для цього можуть стати угоди, підписані у вересні 2020 року між міністром закордонних справ України Дмитром Кулебою та його іспанською колегою Маргаритою Роблес: Конвенція про уникнення подвійного оподаткування, Меморандум у галузі сільського господарства та харчової промисловості, а також Угода про співробітництво та взаємну допомогу в митних справах. Сподіваємося, що досягнуті домовленості не залишаться на папері та зможуть ефективно втілюватися обома сторонами в умовах пандемії.
- У грудні 2020 року відбулися перші консультації з приводу Меморандуму у сфері кібербезпеки. Це новий напрям в українсько-іспанських відносинах; його розвиток та втілення положень Меморандуму дозволять Україні та Іспанії спільно підвищувати рівень національної безпеки.
- Вітрова та гідроенергетика є наразі досить привабливими для іспанських бізнесменів. Тому саме відновлювана енергетика є потенційним напрямом для збільшення інвестиційної присутності Іспанії в Україні. До того ж у Мадрида є приклади успішних проєктів: так, протягом 2018-2019 рр. іспанська енергетична компанія «ACCIONA Energía» побудувала в Україні два об'єкти відновлюваної енергетики спільно з українською «UDP Renewables». Збільшення таких інвестицій Мадрида є важливим для спільного зміцнення енергетичної безпеки обох країн (до того ж, це ще один крок до інтеграції України до європейського енергетичного ринку).

Італія

Італія має сильний прагматичний підхід стосовно України, адже вона вбачає в Росії стратегічного партнера через насамперед потребу в російському газі. Тому нашій країні потрібно налагоджувати політичну та економічну співпрацю, аби Італія перетворилася на нашого стабільного партнера.

- Слід посилити міждержавний діалог: із часу останніх парламентських виборів від імені Італії Україну досі не відвідали ні прем'єр-міністр, ні президент, ні міністр закордонних справ. Після зміни уряду в лютому 2021 р. новим прем'єром став Маріо Драгі, який, обіймаючи посаду ЄЦБ, наголошував, що фінансова підтримка Києва з боку ЄС в його конфлікті з Росією є тягарем для фінансової стабільності в Європі. Як і його попередник, Джузеппе Конте він прагне вести прагматичні відносини з Росією, і для Києва важливо налагодити політичний діалог із новим італійським урядом, щоб такі відносини не розвивалися на шкоду Україні.
- Також важливим є домогтися сприяння італійського уряду щодо закриття нелегальних представництв ДНР у Турині та Вероні й офісу ЛНР у Мессіні.
- Необхідно подолати економічну асиметрію: на сьогодні Італія є третім за значенням економічним партнером України в Європі. Водночас Україна не входить навіть до двадцятки торговельних партнерів Рима. Враховуючи зацікавленість італійських бізнесменів в агропромисловості, будівництві та індустрії одягу, можна заохочувати зростання інвестицій у ці сфери економіки України. Із такою метою Києву варто надавати прозорі дані щодо ведення бізнесу та приклади успіху українських бізнесменів, адже багато потенційних інвесторів відмовляються від кооперації через події на Донбасі.
- На сьогодні пріоритетними сферами для двостороннього торговельно-економічного співробітництва є: агропромисловий сектор; інфраструктура (наприклад, розвиток в Україні швидкісних залізничних перевезень за сприяння італійської консалтингової компанії «Italferr»/диверсифікація напрямів авіаперевезень спільно з італійською авіакомпанією «Ernest Airlines»); науково-технічна співпраця в космічному секторі (спільне виробництво елементів ракет-носіїв телекомунікаційною службою «Vega» з італійською компанією «Avio SpA»); суднобудівництво; ІТ та інновації.
- Варто окремо виділити енергетику: сьогодні Україна зацікавлена в співпраці з європейськими країнами, у тому числі й Італією, щодо розвитку відновлюваної енергетики в Україні та новітніх енергетичних технологій (особливий наголос робиться на гідроелектроенергії). Для Києва важливо залучати італійських інвесторів та ефективно реалізовувати разом із ними проєкти у сфері відновлюваної енергії, адже: а) Це дозволить підвищити рівень енергетичної безпеки обох держав; б) збільшить для Італії важливість України як енергетичного партнера на противагу Росії це сприятиме тому, що італійський уряд буде в майбутньому більше схилитися на бік Києва в тому, що стосується україно-російського конфлікту (зокрема, виступатиме не за збереження, а посилення антиросійських санкцій).
- Стосовно публічної дипломатії: на жаль, це також нерозвинений напрям двосторонніх відносин. У порівнянні з іншими слов'янськими країнами, досить небагато італійців цікавляться саме Україною. В італійських медіа наша держава має образ слабкої та такої, у яку не варто інвестувати. Можливим кроком посилення цього напрямку відносин є відкриття в Італії Українського дому (за аналогією з Варшавою та Парижем). Цей заклад дозволить нашій діаспорі централізовано проводити спільні заходи та загалом популяризувати Україну серед італійців. Окрім цього, варто зазначити про нещодавно підписану Програму двостороннього культурного співробітництва на 2021-2025 рр.

Західні Балкани

- Регіон Західних Балкан, що включає в себе такі держави як Албанія, Боснія та Герцеговина, Північна Македонія, Сербія, Словенія, Хорватія та Чорногорія, попри його розташування в порівняній близькості на європейському континенті, традиційно знаходиться на периферії інтересів української зовнішньої політики. Основна увага тут приділяється перш за все відносинам із чинними членами Європейського Союзу – Хорватією та дещо меншою мірою Словенією, натомість решта держав отримують її набагато менше.
- До прикладу, у Боснії та Герцеговині в нас досі відсутнє посольство, а в Албанії воно відкрилося лише у вересні минулого року. У Чорногорії українське диппредставництво з 2017 року очолюється тимчасовим повіреним у справах, що також не сприяє розвитку двосторонніх відносин. Це ж стосується й кількості контактів на високому та найвищому рівні: у 2020 році такі спостерігалися тільки з представниками Хорватії та Словенії. Насправді ж регіон приховує в собі значно більші можливості, ніж це здається на перший погляд.
- Перш за все, це стосується обміном досвіду в європейській та євроатлантичній інтеграції, а також протидії загрозам із боку Російської Федерації. На сьогоднішній день Хорватія та Словенія є членами як ЄС так і НАТО, Албанія, Чорногорія та Північна Македонія – лише НАТО, і разом із Сербією ці держави є офіційними кандидатами на вступ до ЄС.
- Наразі тісна співпраця в цій сфері спостерігається лише з Хорватією, яка вже доволі довгий час залишається надійним партнером України в більшості пріоритетних питань як зовнішньої (інтеграція з ЄС), так і внутрішньої (обмін досвідом у реінтеграції окупованих територій) політики. Однак значна перспектива спостерігається також й у відносинах із такими державами, як Північна Македонія та Албанія, на що також варто звернути увагу при формуванні майбутнього бачення місця України в регіоні. Все більше протиріч виникає у відносинах Чорногорії з Росією та Сербією, чим неодмінно повинен користуватися офіційний Київ задля просування та реалізації власних інтересів.
- Слід розуміти, що обізнаність держав регіону з українськими реаліями не найкраща, тому потреба в широкій мережі м'якої сили все ще є пріоритетним напрямком розвитку відносин із державами регіону.
- Варто також відзначити, що економічні відносини з державами регіону залишаються на доволі низькому рівні: згідно з даними ДСС, за 9 місяців 2020 року товарообіг із жодною з країн не досягнув позначки хоча б 300 млн доларів. Найбільший він був із Сербією – 252,5 мільйони дол. США, натомість найнижчий – із Чорногорією (всього 4,4 мільйони). При цьому позитивне сальдо спостерігалось лише в торгівлі з Албанією, Боснією й Герцеговиною, Північною Македонією та Чорногорією.
- Відповідно нарощування присутності українських товарів на ринках країн регіону також повинно стати пріоритетним напрямком. Ймовірним кроком для стимулювання може бути укладання договору про ЗВТ з Албанією та угоди про скасування подвійного оподаткування з Чорногорією. Як 17-ту державу в щорічному рейтингу «Doing Business» для українських інвестицій можна розглядати Північну Македонію.

Греція

Наразі Україна та Греція є стратегічними партнерами. Афіни регулярно запевняють Київ у своїй підтримці територіальної цілісності та суверенітету України у її конфлікті з Росією. До того ж, Греція підтримує прагнення нашої країни до європейської та євроатлантичної інтеграції.

- Станом на 2020 рік 45,4% експорту товарів до Греції складала продукція сільського господарства. На другому місці перебувають чорні метали (22,2%). Важливо диверсифікувати структуру двосторонньої торгівлі та збільшити частку новітніх технологій, транспортного та машинного обладнання. Наразі найбільш перспективними галузями торгово-економічної співпраці є сільське господарство, космічна галузь та суднобудування.
- Збільшення сфер двостороннього економічного співробітництва є важливим з точки зору зростання двосторонніх інвестицій. Так, у 2019 році частка Греції становила 51,8 млн. дол. США, або ж 0,1% від загального обсягу інвестицій в економіку України. Це значення є дуже малим. Враховуючи те, що у 2020 році через пандемію знизилася економічна співпраця, у 2021 році обом країнам слід працювати над збільшенням прозорості ринку та зростанням інвестиційної привабливості.
- В Греції проживає українська громада в складі 25 тисяч осіб (серед яких 20 тисяч є трудовими мігрантами). Водночас, громада етнічних греків в Україні складає приблизно 100 тис. осіб. Надзвичайно важливо для урядів обох країн укласти спільні угоди щодо захисту прав свого населення за кордоном, а також сприяти розвитку їхньої культурної діяльності.
- Пріоритетним напрямком співпраці має стати розвиток двостороннього туризму. Наразі Греція є одним з найпопулярніших туристичних напрямів для українців. Зростання співпраці в цій сфері допоможе країнам швидше відновити економічні контакти після COVID-19.

Туреччина

- Туреччина, яка вже далеко не перший рік надзвичайно швидко рухається до статусу регіонального лідера, починаючи з 2014 року набула особливої ролі серед українських зовнішньополітичних партнерів. Офіційна Анкара підтримує територіальну цілісність України, так і не визнала анексії Криму та виступає активним захисником прав кримських татар. Однак варто розуміти, що Туреччина прагне вести власну незалежну зовнішню політику, відповідно вона намагатиметься підтримувати вигідні для себе відносини з усіма важливими акторами в регіоні, і з Росією в тому числі.
- Втім, це аж ніяк не означає, що ніякої користі з турецько-української співпраці здобути не вдасться. У двосторонньому співробітництві двох держав є надважливі для України сфери як, наприклад, військово-оборонний комплекс. Завдяки підписаній у жовтні минулого року угоді, що заклала основу для розвитку військової співпраці офіційних Києва та Анкари в 21 напрямку, ЗСУ отримали доступ до технологій та виробництва корветів та БПЛА. Відповідно якнайшвидша реалізація пунктів договору повинна стати пріоритетною, адже досвід останнього витка вірмено-азербайджанського конфлікту показав всю силу та потужність турецьких розробок під час бойових дій.
- Не варто забувати і про залучення турецьких інвестицій. Станом на середину 2020 року Туреччина була на лише 14 місці серед найбільших інвесторів однак їх обсяг з року в рік стрімко зростає. Доволі широкою є сфера залучень турецьких інвестицій – це інфраструктурні проекти, сільське господарство, промисловість, торгівля і т.д. Залучення турецьких інвестицій слід виносити на вершину пріоритетів двосторонніх відносин.
- Окремо слід згадати тривалі переговори щодо зони вільної торгівлі України з Туреччиною. Переговори, що вже тривають з десяток років, здається, виходять на фінішну пряму, про що регулярно заявляють представники обох держав. Варто відзначити, що в цілому підписання договору про ЗВТ з Туреччиною значною мірою сприятиме збільшенню товарообігу між державами, однак в той же час поповнення українського ринку дешевими турецькими товарами може «вбити» цілі вітчизняні галузі тієї ж легкої промисловості. Окрім того постраждати може і все ще позитивне сальдо зовнішньої торгівлі, яке, втім, щороку зменшується.
- Стосовно співпраці у сфері зовнішньої політики варто відзначити підтримку Туреччиною перспективи членства України в НАТО та сприяння в досягненні ЗСУ необхідних критеріїв задля вступу до північноатлантичного альянсу. Окрім того офіційна Анкара висловила готовність взяти участь у т.зв. Кримській платформі – запропонованому українською стороною майданчику, покликаним якого повинні стати захист прав та свобод жителів анексованого Криму та деокупації півострова. Розвиток цих напрямів повинен стати пріоритетним у двосторонніх відносинах.
- Насамкінець слід зазначити, що Україні варто брати максимум користі з майбутніх обов'язкових непорозумінь між Туреччиною та Росією, пропонуючи власні послуги перш за все в галузях сільського господарства та туризму.

ПІВДЕННИЙ КАВКАЗ

Грузія

Попри наявність численних інтеграційних факторів, які слугують передумовами для активного співробітництва Грузії та України (обережне ставлення до російських ініціатив на кшталт СНГ та Росії у цілому, російська агресія, зближення у рамках ГУАМ та інших регіональних проектів, євроатлантичний вектор розвитку як пріоритетний, спільне бачення безпеки і сприйняття загроз у Чорноморському регіоні), можна сказати, що їм бракує очікуваної динаміки, глибини та масштабу.

- Активізація співпраці між державами не лише на двосторонньому рівні, але і в рамках стратегічних трикутників на кшталт Україна-Грузія-Азербайджан, Україна-Грузія-Молдова, Україна-Грузія-Туреччина, що дозволило би охопити інтереси як у контексті регіонального співробітництва, так і на рівні існуючих міжнародних організацій і об'єднань (ГУАМ, Східне партнерство). Зокрема, на даний момент не до кінця реалізованим залишається потенціал міжпарламентської асамблеї Україна-Грузія-Молдова, створеної у червні 2018 року. Ще одним механізмом міжпарламентської співпраці є Парламентська асамблея ЄВРОНЕСТ.
- Об'єднання зусиль у рамках досягнення завдань Східного партнерства та реалізації євроатлантичного курсу через активізацію міжвідомчої співпраці, посилення взаємодії у рамках існуючої Стратегічної ради високого рівня та розширення її повноважень і сфер, охоплених нею.
- Пріоритетною із огляду на російську агресію залишається співпраця у сфері безпеки та оборони. Підписана у серпні 2020 року програма оборонного співробітництва може слугувати основою для подальшої діяльності у цьому напрямку, що може, зокрема, втілюватися, у здійсненні спільних військових навчань як на суші, так і на морських просторах, вивченні практики реагування на кіберзагрози та спільній розбудові системи забезпечення безпеки у цій сфері, активізації обмінів досвідом та торгівлі у військово-технічній сфері, паралельному впровадженні стандартів НАТО у ході реалізації реформ у сфері безпеки та оборони, спільній охороні морських кордонів. Можливим є також формування спільного батальйону чи бригади на кшталт УкрЛитПолбригу чи УкрПолбату із миротворчими завданнями.
- Питання відновлення територіальної цілісності та суверенітету над окупованими територіями є ключовим для Києва та Тбілісі. У зв'язку із цим актуальним є формування чіткої спільної позиції на всіх можливих політичних площадках (ООН, ПАРЄ) щодо російської агресії.
- Попри відносно активний торгово-економічний оборот між державами його потенціал все ще залишається реалізованим не до кінця. У зв'язку із цим необхідним є створення сприятливих умов для грузинського бізнесу в Україні, проведення інвестиційних форумів на двосторонньому рівні, перегляд угоди про вільну торгівлю із урахуванням специфіки асоціації України з ЄС, укладання угоди про уникнення подвійного оподаткування. Невикористаним залишається потенціал Організації чорноморського економічного співробітництва, українсько-грузинської Стратегічної ради високого рівня.
- У культурно-гуманітарній сфері релевантним є наголошення на тривалих історичних зв'язках та позитивній динаміці українсько-грузинських відносин у перспективі. Актуальним є підготовка спільних виставок, колективних монографій та праць, документальних проектів із історії українсько-грузинських дипломатичних відносин у 1918-1921 роках, участі грузинів в українських національно-визвольних змаганнях 1917-1921 років, УПА, дисидентському русі. Особливо актуальними є розвідки щодо підтримки України у конфлікті 2008 року та участі Грузинського національного легіону у війні на Донбасі. Актуальним є також переклад класики грузинської літератури українською мовою під егідою українських освітніх та культурних установ, налагодження програм академічної мобільності та співпраці між університетами, створення спеціальних підрозділів україністики та грузинських студій у ВНЗ.

Азербайджан

Азербайджан – ключовий партнер України на міжнародній арені у торгово-економічній та енергетичній сферах. У цьому контексті забезпечення сприятливих умов для поглиблення співпраці є життєво важливим для реалізації ключових національних інтересів. Питання територіальної цілісності та суверенітету є спільними для Баку і Києва на даному історичному етапі, у зв'язку із чим вони виступають єдиним фронтом на політико-дипломатичних платформах.

- Важливим завданням є активізація співробітництва держав не лише на двосторонньому рівні, але і в рамках ГУАМ, Організації Чорноморського економічного співробітництва. Необхідною є також активізація тристороннього формату Україна-Азербайджан-Туреччина, особливо у контексті великих енергетичних та інфраструктурних проєктів.
- Ключовою є співпраця у енергетичній сфері під егідою українсько-азербайджанської Робочої групи зі співробітництва у сфері енергетики, а саме використання української нафтогазотранспортної системи («Дружба», «Одеса-Броди») для постачання азербайджанської нафти до країн Європи; у цьому контексті ключовими є проєкти «Броди-Адамове», «Броди-Адамова застава» у контексті Євро-Азіатського нафтотранспортного коридору. Слід піднімати також питання можливостей поставок зрідженого природного газу та обміну досвідом у питаннях проєктів у сфері добування вуглеводнів та мінеральних ресурсів. У контексті зеленого переходу слід також активізувати енергетичну співпрацю на основі екологічно безпечних та альтернативних джерел енергії.
- Спільна міжурядова українсько-азербайджанська Комісія з питань економічного співробітництва має слугувати одним із ключових органів активізації економічного співробітництва. У питаннях торговельно-економічної співпраці ключовими повинні стати інвестиційні проєкти в паливно-енергетичному комплексі, транспортних і транзитних послугах, зокрема використання не лише української НТС, але і портової інфраструктури Одеського морського порту і морського порту «Чорноморськ».
- Потенціал оборонного та військового співробітництва між державами досі не використано повною мірою, у зв'язку із чим відкритими залишаються перспективи співпраці як на двосторонньому рівні, так і в рамках реалізації програм НАТО.
- Попри активні торгово-економічні відносини у взаєминах Баку і Києва бракує культурно-гуманітарного компоненту, ефективної публічної дипломатії. Тому корисними в даному відношенні є заснування науково-дослідницьких підрозділів із україністики/азербайджанських студій у ВНЗ, складання програм академічної мобільності для студентів, проведення тижнів української та азербайджанської культури, наукових конференцій під егідою дипломатичних представництв, державних установ та громадських організацій.

Вірменія

Основною перешкодою активізації українсько-вірменських двосторонніх відносин залишається позиція Єревана щодо російської агресії: 27 березня 2014 року на сесії Генеральної Асамблеї ООН Вірменія проголосувала проти резолюції «Щодо територіальної цілісності України». Нейтральна позиція Вірменії у російсько-українському конфлікті не сприяла бурхливому розвитку взаємин з огляду на критично важливу для України універсальну підтримку міжнародної спільноти в протистоянні. У свою чергу, під час нещодавнього загострення вірмено-азербайджанського конфлікту навколо Нагірного Карабаху Україна однозначно висловила підтримку територіальної цілісності Азербайджану.

Не менш важливим залишається питання визнання державами актів геноциду – як Вірменія не визнає Голодомор таким, так і Україна, і з огляду на тісні зв'язки із Азербайджаном і Туреччиною, не визнає геноциду вірмен в Османській імперії. Разом із тим, чисельна вірменська діаспора в Україні та активна присутність у регіоні через співпрацю із Азербайджаном та Грузією не дозволяє цілковито ігнорувати цей відрізок дипломатичного поля.

- Попри напруження двосторонніх відносин слід максимально використовувати потенціал міжнародних платформ та організацій, учасниками яких є Україна та Вірменія, наприклад, на регіональному рівні такою є Організація Чорноморського Економічного Співробітництва.
- Сприяння співробітництву у культурно-гуманітарній сфері між державами – проведення під егідою дипломатичних представництв фестивалів культури, днів відкритих дверей, спільних наукових конференцій, соціальних проектів; налагодження зв'язків за допомогою НУО та діаспори; підкреслення позитивного досвіду взаємодії в історичній ретроспективі.
- Перегляд договорів про економічне співробітництво між державами із огляду на Угоду про Асоціацію України з ЄС та зміни структури експортно-імпортного балансу в Україні.

Слід ще раз наголосити, що політичні протиріччя стримують активізацію співробітництва між державами в усіх напрямках.

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ

Російська Федерація

- На нашу, думку діалог із державою-агресором важливий і неунікний, зважаючи на те, що реінтеграція тимчасово окупованих територій дипломатичним шляхом, який є пріоритетним для Києва, є не можливою без комунікації з Росією. Разом з тим, Україна повинна мінімізувати будь-які відносини з Москвою, які не стосуються питання політичного врегулювання конфлікту на Донбасі та деокупації Криму. Це стосується насамперед торгівлі, фінансової взаємодії та енергетики: Росія залишається для нас третім за величиною імпортером та експортером товарів і послуг; водночас ми продовжуємо купувати в Росії електроенергію, нафтопродукти і ядерне паливо.
- Україні необхідно посилити політику заміщення російських енергоресурсів, які Москва традиційно використовує як засіб шантажу, а також зменшити долю Росії в торговельному балансі, оскільки будь-яка така залежність може бути використана нею в майбутньому для тиску в обмін на поступки щодо окупованих територій. Україна сама зв'язує собі руки, досі тісно співпрацюючи з агресором в торгівлі та енергетиці. Щоб змінити цей статус-кво, владі потрібно зайнятися диверсифікацією постачання енергетичних ресурсів та допомогти українським експортерам переорієнтуватися на інші ринки.
- Попри це, Київ повинен зберігати ті треки, які важливі для припинення конфлікту та реінтеграції територій, а саме політичний і гуманітарний.
- Що стосується політично-дипломатичного виміру відносин, то для України важливо зберігати участь Росії в Нормандському та Мінському форматах. Попри те, що дотепер вони не допомогли досягти головного – припинення конфлікту, наявність майданчиків для діалогу необхідна для мирного процесу, адже при потенційній зміні кон'юктури в їхніх рамках можуть бути погоджені практичні кроки щодо врегулювання.
- Заклики вийти з мінського та нормандського процесів через їхню неефективність будуть контрпродуктивними для Києва, оскільки такі кроки поставлять під сумнів його прихильність до вирішення конфлікту дипломатичним шляхом, що загрожуватиме втратою підтримки з боку західних партнерів. Більше того, велика частина антиросійських санкцій Заходу пов'язана з прогресом щодо імплементації Мінської угоди. Якщо Україна першою вийде з цього формату, це дозволить заявити Москві про втрату чинності угоди, а відтак вимагати зняття санкцій, прив'язаних до неї.
- Припинення мінського формату переговорів з подачі Києва можливе лише за створення іншої платформи йому на заміну – однак у такому випадку до нього потрібно буде залучити РФ, що виглядає малодосяжним. Натомість українській дипломатії варто домагатися в межах наявних форумів або з Росією напряму про перегляд Мінської угоди від лютого 2015 р., оскільки повне виконання її в тому вигляді, в якому вона існує зараз, загрожує суверенітету України.
- Наразі домовленості передбачають, що виведення всіх іноземних збройних формувань, військової техніки та найманців з території України, а також відновлення контролю над російсько-українським кордоном відбудеться на наступний день після проведення в ОРДЛО виборів. Такий порядок реалізації угоди є надто небезпечним для нашої держави, оскільки в такому випадку українська влада не зможе гарантувати безпеку й чесність проведення голосування.
- Саме тому Київ має наполягати на зміні порядку імплементації положень Мінської угоди: спочатку виведення російських сил та найманців і відновлення контролю над кордоном, після цього – проведення місцевих виборів. З цією метою можливі також прямі переговори

української влади з Москвою, на які, ймовірно, вона піде більш охоче, ніж на новий нормандський саміт.

- Що стосується питання повернення Криму, яке на вищезгаданих майданчиках не обговорюється і яке за 7 років окупації не просунулося далі декларацій, то ми вітаємо ініціативу влади зі створення міжнародної Кримської платформи та її координаційного органу, який займатиметься захистом прав українських громадян на тимчасово окупованій території та фіксуванням порушення з боку російської влади. Принципова відмова Москви обговорювати питання деокупації українського півострова поки що не дозволяє говорити про конкретний механізм його звільнення, на кшталт того, що існує для ОРДЛО, однак важливо вже зараз ухвалити стратегію України щодо Криму, представити її нашим міжнародним партнерам та забезпечити постійний моніторинг ситуації на півострові.
- Головним завданням для української дипломатії наразі є залучення якомога більшого числа наших партнерів до установчого саміту Платформи та узгодження з ними змісту декларації за результатами засідання, яка міститиме не просто засудження агресії та анексії, а й передбачатиме запровадження нових санкцій проти РФ за порушення прав людини в Криму та відсутність з її сторони руху в напрямку деокупації.
- Гуманітарний трек, який передбачає обмін полоненими та повернення незаконно ув'язнених в Росії громадян України, є ще одним широким напрямком взаємодії з країною-агресором. Адже Києву потрібно не лише повертати своїх полонених чи політв'язнів, а й домагатися гарантування прав своїх громадян з боку окупаційної влади. В цьому контексті Україна повинна не лише вести переговори безпосередньо з РФ, а й впливати на неї через міжнародні суди та інституції.
- Окрім вже наявних позовів до ЄСПЛ та Суду ООН, Києву варто донести порушення Росії (а саме переслідування за мовними, етнічними та релігійними ознаками; тортури військовополонених; вербування незаконними озброєними угрупованнями неповнолітніх осіб та залучення їх до активних бойових дій; до відома Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ та Ради Європи. Крім того, варто порушити питання щодо дотримання Росією Гельсінкських угод та припинення членства її в ОБСЄ як порушника згоди щодо усталеності кордонів у Європі та неприпустимості зміни їх силою.
- Також Україна вже в рамках протидії гібридній агресії Росії повинна забезпечити ефективну протидію кібератакам та організувати цілісну інформаційну політику, що протидіятиме російській пропаганді. В цьому сенсі ми вітаємо створення Центру протидії дезінформації. Важливою складовою цих зусиль має стати співпраця з нашими західними партнерами та залучення їх до роботи українських органів.
- Російська стратегія, спрямована на мінімізацію міжнародної підтримки України та західного політичного тиску через анексію Криму та війну на Донбасі, передбачає створення негативного іміджу України у світі. Інакше кажучи, Кремль хоче продемонструвати країнам Заходу, що непотрібно витрачати власні сили та втрачати економічну вигоду через «нестабільну та ненадійну державу». Москва також екстраполює цей патерн поведінки в інформаційній політиці щодо Криму та Донбасу: демонізація України для Росії стала одним із засобів впливу на українські тимчасово окуповані території.
- Для виправлення такої ситуації Київ має створити свою цілісну мережу інформаційних продуктів, куди входять телебачення, інтернет-ресурси та, можливо, контент у соцмережах. Основою інформаційної політики України не лише в цьому випадку, а й загалом, має стати конкурентоздатне та цікаве іномовлення. Проекти з іномовлення, ініційовані раніше, не були достатньо актуальними для глядачів. Створенням телеканалів такого формату мають займатися професіонали креативних індустрій, щоб контент у них був протилежним до того,

який надає Росія у власному телеєфірі. Основною ознакою російських телеканалів є надлишок застарілого, неактуального, надто цензурованого та неякісного контенту. Багатьом таке може сподобатись через те, що російський телепродукт насаджується в українському телеєфірі впродовж багатьох років, але також варто враховувати і той пласт аудиторії, якій це не до вподоби.

- Українське іномовлення має містити нові та свіжі формати, які розважатимуть суспільство та показуватимуть принципову різницю між Україною та Росією. Наприклад, на період запуску телеканалу можна закупляти та демонструвати іноземний телепродукт, який не може бути показаним у російському телеєфірі через цензуру або через умовну нерентабельність певних видів контенту. За приклад можна взяти діяльність каналу [TVP Polonia](#) (Польща).
- Крім того, треба протистояти Росії й в інтернет-просторі, причому одночасно у двох векторах: боротьба з дезінформацією та створення власного контенту. Тут Україна має використовувати методики, до яких залучатимуть блогерів та медійних персон, а також створювати власні ефективні майданчики для поширення такого контенту (наприклад, Telegram-канали, YouTube-канали, TikTok-акаунти тощо). Крім того, велика частина коштів має вкладатися в піар таких майданчиків для їх кращої ефективності.
- Цей формат є вигіднішим через те, що інтернет-платформи можуть уникнути тиску від російської влади, на відміну від телеканалів. Вищезгадані платформи можуть використовуватися і для ініціатив, пов'язаних із боротьбою з російською пропагандою та дезінформацією, що є головною інформаційною проблемою регіону.
- Втім, повноцінна ефективність такої концепції інформаційної політики вимагає не лише дій, спрямованих на аудиторію окупованих територій, а й інших регіонів України, оскільки Російська Федерація часто використовує відсутність синергії між окупованими територіями та регіонами України в плані подачі інформації на свою користь. Досягти цього можна й через використання мовного питання у власних інтересах. Український продукт повинен посідати перше місце в телеєфірі, у той час як російськомовні програми мають бути виведеними в окремі блоки загальнонаціональних телеканалів.
- Найкращим прикладом у цій ситуації є шведська система телерадіомовлення для національних меншин, де програми іншими мовами виведено на окремі телеканали або на окремий обмежений ефірний час. Це допоможе як втримати державну мову головною в сітці мовлення, так і зняти питання про дискримінацію російської мови, що є основою інформаційних маніпуляцій російських ЗМІ.

БЛИЗЬКИЙ СХІД ТА ПІВНІЧНА АФРИКА

Близький Схід – є одним з найбільш конфліктогенних світових регіонів, у мозаїці якого сплітаються інтереси як претендентів на звання регіонального лідера (Саудівська Аравія, Іран, Туреччина, Катар, ОАЕ), так і великих держав (США, РФ, Китай). Останнім часом на фоні фрагментації впливу Вашингтону та пертурбацій періоду “Арабського літа” (період ескалації регіонального напруження після Арабської весни 2011 р.) можна відзначити посилення позицій Москви на Близькому Сході.

Щоправда, дана конфігурація сил зовсім не означає, що потрібно триматися осторонь регіону – зовсім навпаки, розуміючи близькосхідний баланс сил, Україна може використати Близький Схід для покращення іміджу, економічного розвитку та росту політичної ваги. Факт того, що Україна залишається для регіону *tabula rasa*, дозволяє проводити гнучку зовнішню політику, оминаючи вузли протиріч. У цьому випадку йдеться не про аморфність, а про здатність бачити “червоні лінії”: дані лінії повинні прослідковуватись шляхом реорганізації апарату МЗС для виокремлення в окрему одиницю департамент з питань Північної Африки та Близького Сходу.

Для покращення ефективності вітчизняної зовнішньої політики на Близькому Сході потрібно пройти такі кроки:

Поглиблення стратегічного партнерства з Туреччиною та Катаром

- У розділі “Енергетична дипломатія” йдеться про можливість побудови СПГ-терміналу шляхом домовленостей з Туреччиною та її регіональним союзником Катаром: Анкарі можна запропонувати користуватись українською мережею підземних газових сховищ, а Досі, найбільшому світовому експортеру СПГ, довгостроковий контракт на експорт газу. Для реалізації енергетичного партнерства потрібно розширити формат “Квадрига” внаслідок включення у нього міністрів енергетики та створити “трикутник” між Україною, Туреччиною та Катаром. На фоні включення Туреччини до числа “стратегічних партнерів” у Стратегії національної безпеки такий крок виглядає цілком доцільним.
- Ба більше, варто розуміти, що катаро-турецькі відносини базуються не лише на кон’юктурі балансу сил, а й на ідеологічно-ціннісних речах, таких як підтримка релігійно-політичної організації “Брати-Мусульмани” – тому такий “трикутник” здатний на середньострокову перспективу покращити відносини як з Туреччиною, так і з Катаром. Беручи до уваги вже підписану угоду про безвізовий режим та угоду про сприяння та захист інвестицій з Дохою, можна сказати, що даний тристоронній формат стане катализатором для катарських інвестицій та фундаментом для подальших угод ЗВТ з Анкарою та Дохою.
- Щоправда, варто пам’ятати й про межі даного стратегічного партнерства: для того, щоб не позбавляти себе можливості співпраці з іншими державами регіону чи з Європейським Союзом потрібно триматись осторонь “неоосманської політики” Туреччини, зокрема в Лівії та в Східному Середземномор’ї.

Кримськотатарський порядок денний

- Питання захисту кримських татар від порушень прав людини з боку РФ в анексованому Криму, безперечно, заслуговує активної зовнішньої політики. Так, зокрема, проблема захисту кримських татар є ключем до забезпечення стійкості позиції Туреччини щодо невизнання анексії Криму – з точки зору акцентування на захисті мусульманського населення в питанні відносин між Києвом та Анкарою варто розглядати нещодавно перемогу України на пісенному конкурсі Туркобачення, що організовується Анкарою в рамках вітчизняної політики пантюркізму.
- Розширення діалогу стосовно кримськотатарського питання може стати одним із засобів збільшення ефективності зовнішньої політики на Близькому Сході: варто започатковувати різноманітні майданчики (можливо й у рамках “Кримської платформи”) для діалогу з

мусульманськими державами регіону. Так, варто виходити за межі суто ханафітського мазхабу сунізму – хоча саме по лінії ханафітів слід розширювати діалог з Єгиптом, найбільшим українським торговельним партнером Африки, для активізації відносин з державами регіону.

- Нещодавня угода про нормалізацію відносин між державами Перської Затоки знизила градус напруги між Саудівською Аравією та Катаром, тому не варто гадати, що партнерство з Дохою може зашкодити відносинам з Ер-Ріядом: за умови активної української політики у цьому напрямку Саудівська Аравія як захисниця двох найсвятіших ісламських мечетей не буде ігнорувати питання утисків мусульман. Станом на зараз Київ робить лише перші кроки щодо актуалізації питання захисту кримських татар у відносинах з Королівством – цей напрямок слід інтенсифікувати. Своєю чергою й ОАЕ, які зазнали шквал критики через підписання угод про нормалізацію відносин з Ізраїлем, активізують власні зусилля для відновлення власної “ісламської м’якої сили”. Не варто забувати про можливість отримання статусу держави-спостерігача при Організації Ісламського Співробітництва, що відкриває ресурси Ісламського банку розвитку.
- Було б наївним сподіватися на готовність держав одразу ж долучитися до “Кримської платформи”, але активізація зусиль дозволяє побудувати міцні релігійні та культурно-освітні відносини з державами Близького Сходу. Ба більше, така взаємодія дозволяє закласти ґрунт для взаємної довіри (архіважливої для держав кланово-племенного суспільного укладу), наявність якої сприяє послабленню російського нарративу про Україну як “failed state”.

Розширення військової співпраці

- Такі вітчизняні елементи військово-промислового комплексу як бронетехніка, протиракетні комплекси чи системи розвідки – є невід’ємною частиною українського експорту до країн Близького Сходу. З огляду на такий інтерес до української продукції ВПК, Києву варто розширювати співробітництво з державами регіону у безпековій площині.
- Беручи до уваги здобутий ЗСУ досвід відбиття російських військ та протидії гібридній агресії й період реформування військово-промислового комплексу, Україна може проводити активну політику співпраці у військовій сфері з державами регіону: тренінги та курси підвищення кваліфікації як для сержантського, так і для офіцерського складу, співпраця навчальних центрів розвідки чи вищих військових навчальних закладів та сесії для обміну досвідом за участю вищого військового командування – крім підвищення української обороноздатності, дані заходи можуть допомогти як збільшити експорт елементів ВПК, так і покращити імідж України у цих державах за наявності відповідних медіа-кампаній за участі Українського інституту та вітчизняних посольств.
- Ба більше, не варто забувати, що держави регіону мають досвід боротьби з терористичними організаціями такими як Аль-Каїда чи Талібан. Зважаючи на “діджиталізацію тероризму”, Україна може для себе перебрати уроки боротьби з кіберзагрозами, необхідні для забезпечення від потенційних кібератак з боку РФ.

Інфраструктурна співпраця

- Україна може використовувати на свою користь постконфліктну нормалізацію регіону шляхом участі в процесах відбудови як інфраструктурний партнер. Потрібно систематизувати у функціональну модель поведінки тезу голови МЗС про можливість долучення України до відбудови Афганістану. За умови використання програми “Велике Будівництво” як частини публічної дипломатії, Україна може запропонувати як послуги, так і спеціалістів у секторі будівництва. Цю “карту” варто використовувати як в Афганістані, так і в Сирії, Іраку чи Лівії.

- В умовах неможливості для України запропонувати власний формат врегулювання будь-якого регіонального конфлікту інфраструктурна співпраця стає першим кроком для долучення до механізму економічного відновлення країн регіону. Ба більше, долучення України до програм відбудови за умови існування координованої інституційної рамки дозволяє Києву отримати доступ до різноманітних моделей організації постконфліктного відродження. Саме цей необхідний досвід Україна зможе надалі використати під час відбудови Донбасу.

Публічна дипломатія з регіональними характеристиками

- Україні потрібно інакше застосовувати концепт “публічної дипломатії” у регіоні з огляду на перманентну проліферацію проблем на Близькому Сході. Зокрема, варто приділяти більше уваги “дипломатії символів”, яка міцно закарбовується у історичній пам’яті держав регіону. Тут можна відзначити той факт, що Україна направила гуманітарну допомогу до Лівану після вибуху у порті Бейрут. Києву треба масштабувати таку політику як засіб реакції на певні регіональні події.
- Вчасні привітання з важливими етнорелігійними датами, вираження співчуття чи відносно незначний обсяг гуманітарної допомоги демонструє для кланово-племінних суспільств регіону важливість їх країн для України. З огляду на численні релігійні та національні меншини у країнах регіону (у деяких країнах етноконфесійне представництво в органах влади закріплене на законодавчому рівні), демонстрація поваги до держав регіону – є важливою для здобуття довіри.

Низка короткострокових та середньострокових кроків закладає міцний ґрунт для подальшої довгострокової економічної та політичної співпраці. За умов розуміння України державами регіону в довгостроковій перспективі Київ зможе використовувати свій досвід врегулювання конфлікту на Донбасі для побудови іміджу медіатора. Для держав регіону не настільки важливим є місце знаходження держави, що надає «добрі послуги», як її здатність підтримувати відносини з усіма зацікавленими сторонами – саме до цього Києву потрібно прагнути на “Великому Близькому Сході”.

СУБСАХАРСЬКА АФРИКА

Субсахарська Африка, або Африка на південь від Сахари, сьогодні по праву може вважати одним із найбільш недооцінених регіонів з точки зору реалізації зовнішньополітичної стратегії України. Водночас саме цей регіон приховує важливі невикористані можливості для розвитку співпраці в багатьох сферах. Говорячи про конкретні кроки, які може взяти наша держава для налагодження співробітництва з країнами Субсахарської Африки, можемо визначити такі:

Політико-дипломатичне співробітництво

- Розробка та затвердження на державному рівні африканської стратегії України. Зокрема, ефективним може бути вивчення досвіду інших держав, серед яких відзначимо Туреччину, яка розпочала впровадження власної африканської стратегії наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст. приблизно на тих же стартових умовах, на яких перебуває Україна сьогодні, однак протягом цього періоду змогла досягти значних успіхів у розбудові відносин із африканськими партнерами.
- Підготовка профільних кадрів у ЗВО, що стане можливим завдяки впровадженню програм з вивчення циклу африканістських дисциплін, у тому числі створення окремих освітніх програм за цим напрямком, вивчення африканських мов тощо. Крім того, важливо розвивати наукову базу, тобто заохочувати наукові дослідження африканістами, зокрема з метою вивчення африканського ринку відповідно до потреб України.
- Хоча Україна має посольства в 10 країнах Африки, лише 6 із яких розташовані в державах на південь від Сахари (Нігерія, Сенегал, Кенія, Ефіопія, Ангола, ПАР). При цьому не всі представництва мають призначених послів; зокрема, така проблема не один рік стоїть на порядку денному в посольствах в Ефіопії та Анголі. Призначення очільників відповідних посольств матиме плюси як із точки зору іміджу нашої держави, оскільки підкреслить зацікавленість у встановленні співпраці, так і сприятиме розвитку більш ефективного співробітництва по всіх напрямках.
- Розширення мережі дипломатичних представництв у регіоні збільшить можливості розвитку відносин нашої держави з африканськими партнерами та засвідчить інтерес і важливість такого співробітництва для України. У першу чергу варто звернути увагу на країни, співпраця з якими активно розвивається або могла б розвиватися, у тому числі з огляду на швидкі темпи зростання ваги цих держав у африканській політиці й економіці. Зокрема, мова йде про перспективи відкриття дипломатичних представництв у Танзанії, Кот-д'Івуарі, Гані, Камеруні, ДРК, Ботсвані тощо.
- Розширення кадрового складу дипломатичних представництв за рахунок залучення фахівців-африканістів, а також економістів, що сприятиме розробці та впровадженню більш ефективної стратегії розвитку торговельно-економічного співробітництва з африканськими державами. Хоча сьогодні серед багатьох українських дипломатів побутує думка, що робота в дипломатичних представництвах Субсахарської Африки є неprestижною, стимулами для зацікавлення можуть бути гарантування більш швидкого просування кар'єрними сходами та фінансові надбавки.
- Здійснення візиту на рівні міністрів, насамперед міністра закордонних справ, та/або глави держави до країн Субсахарської Африки з метою налагодження особистих зв'язків на високому та найвищому рівні. Для першого такого візиту варто віддати перевагу країнам Західної (Кот-д'Івуар, Сенегал) або Східної (Ефіопія) Африки.
- Пріоритетним напрямком має виступати посилення співпраці з Африканським Союзом, у якому Україна має статус спостерігача. Зокрема, провідну роль у цьому має відігравати посольство України в Аддис-Абебі, де й розміщена штаб-квартира організації.

- Організація форумів, у тому числі для представників бізнесу, створить платформу для обговорення можливостей українсько-африканської співпраці та налагодження зв'язків між представниками держави й приватного сектору країн Африки й України. Звичайно, на початковому етапі не можна говорити про досягнення рівня самітів Китай-Африка, Росія-Африка чи Туреччина-Африка, однак проведення навіть менших за охопленням зустрічей засвідчить інтерес нашої держави до встановлення двосторонніх партнерських відносин із країнами Африки та закладе фундамент подальшого розвитку співпраці.

Військово-безпекова сфера

- Участь українців у миротворчих місіях створює позитивний образ нашої держави, а також сприяє набуттю нашими військовими бойового досвіду. Крім того, під час здійснення військових операцій можливе залучення літаків типу Ан-124 «Руслан» для транспортування великогабаритних вантажів, у тому числі військової техніки (такий досвід уже був під час операції «Сервал» в Малі в 2013 р.).
- Військово-технічна співпраця можлива в таких сферах: участь українських фахівців у модернізації старих зразків радянської воєнної техніки; залучення українських військових до навчальної підготовки в рамках миротворчих місій.
- Налагодження постачання українського озброєння, що, зокрема, може замінити старі зразки радянської техніки та/або стати більш дешевою альтернативою, ніж західна техніка, і водночас більш якісним варіантом, ніж закупівля подібних розробок із Китаю. Зокрема, йдеться про постачання ракет.

Економіка

- З огляду на те, що сьогодні високі мита перешкоджають розвитку торгівлі України з державами Субсахарської Африки, активізації торговельних відносин може сприяти укладання торговельних угод, зокрема про вільну торгівлю та про уникнення подвійного оподаткування.
- Диверсифікація економічних партнерів за рахунок налагодження торговельної співпраці з ключовими економіками регіону. Сьогодні фокус торговельно-економічних відносин України з Африкою зосереджений на країнах Північної Африки, які займають топ-5 позицій в списку партнерів нашої держави на континенті. У цьому контексті варто зосередитися на економіках Субсахарської Африки, які активно розвиваються та прагнуть до розширення кола власних торговельних партнерів, що зменшує їхню залежність від великих держав. Зокрема, варто звернути увагу на потужні в економічному плані держави континенту, такі як Ефіопія, ПАР, Нігерія, а також на держави, економіка яких активно зростає – Танзанія, Кот-д'Івуар, Гана, Руанда, Уганда, Ботсвана.
- Диверсифікація експорту товарів і послуг дозволить також розширити коло потенційних партнерів. Крім того, пріоритетним завданням має бути збільшення продукції з високою доданою вартістю. Зокрема, Україна може бути цікава для країн Субсахарської Африки з точки зору постачання сільськогосподарської продукції (зернові, овочі та фрукти), продукції машинобудування (наприклад, агротехніки) та хімічної промисловості, фармацевтичної продукції, продовольчих товарів тощо.
- Співпраця в ІТ-сфері (розробка спільних технологічних рішень, продаж програмного забезпечення, надання послуг українськими ІТ-компаніями) з такими країнами, як Кенія, Руанда, Гана та інші, у яких активно розвиваються новітні технології, дозволить українським компаніям вийти на ринок Африки із високотехнологічною продукцією.

- Можливості співпраці в космічній галузі з країнами, які розвивають власні космічні програми (Руанда, Нігерія, Ефіопія).

Культурна співпраця

- Розвиток освітньої співпраці через залучення африканських студентів. Важливими є два аспекти. По-перше, заохочення африканської молоді до навчання в українських ЗВО, зокрема шляхом надання стипендій. Це забезпечить розбудову міжлюдських контактів, які сприятимуть взаємному поширенню знань про африканські країни в Україні і навпаки. По-друге, підтримка зв'язків з випускниками українських ЗВО дозволить розвивати міждержавну співпрацю в різних сферах, оскільки колишні студенти часто займають доволі високі посади на Батьківщині, з огляду на що можуть мати позитивний вплив на процес розбудови відносин із Україною зважаючи на прихильність до держави, у якій вони отримали змогу здобути якісну освіту. Така підтримка контактів можлива, зокрема, шляхом створення асоціацій випускників українських ЗВО, проведення регулярних заходів за їхньої участі, наприклад, зустрічей, у тому числі з метою обговорення перспектив африкансько-українського співробітництва, а також залучення їх до кампаній з популяризації освіти в Україні.
- Популяризація знань про Україну в африканських країнах має відбуватися різними шляхами. Насамперед провідну роль мають відігравати посольства через організацію культурних заходів. Також вагомим фактором є підтримка відносин із українською діаспорою в африканських країнах, яка хоч і є відносно нечисленною, проте може стати потужною силою в налагодженні зв'язків між націями.
- Підтримка контактів із африканськими діаспорами в Україні, у тому числі шляхом організації культурних заходів (виставки, кіно-покази, лекції тощо) для популяризації африканської культури в нашій державі, налагодження міжкультурної комунікації та руйнування відверто хибних і негативних стереотипних уявлень українців про держави Африки.

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ

- Географічна віддаленість п'яти країн регіону (Казахстану, Туркменістану, Узбекистану, Киргизстану, Таджикистану), відсутність тісних політичних зв'язків з Україною та зав'язаність їхніх економік і сектору безпеки на Росії робить центральноазійські республіки далеко не пріоритетним напрямком зовнішньої політики України.
- Не дає можливість поліпшувати втрачений після 2014 року економічний потенціал співпраці сторін блокування Москвою традиційних транзитно-торговельних маршрутів, що призводить до поступового зниження товарообороту та ділової активності.
- Політичний діалог Києва з країнами регіону значним чином підважується їхньою проросійською позицією щодо окупованих українських територій Криму та Донбасу. Це проявляється зокрема в їхньому голосуванні за українські резолюції в Генеральній Асамблеї ООН. Так, за останній варіант документу «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, Україна», схвалений у грудні 2020 року, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан не голосували, а Казахстан і Киргизстан проголосували проти.
- Наразі активне співробітництво з центральноазійськими країнами ведеться хіба на дипломатичному та гуманітарному рівнях. Виходячи з геополітичної ситуації в якій вони опинилися, будучи залежними від російського ринку та гарантій безпеки, Україна має формувати свою політику стосовно регіону виходячи з прагматичних інтересів.
- Слід зосередитися на конкретних пропозиціях в торговельно-економічній площині, які зможуть налагодити партнерські відносини, втрачені після російської агресії, а також необхідно сприяти утриманню позицій українських підприємств на ринках країн регіону.
- Можливим є долучення українських компаній до проєктів в межах китайської ініціативи «Пояс і шлях», через яку Пекін інвестує в регіон значні ресурси; інфраструктура, побудована завдяки цьому всесвітньому проєкту, може стати альтернативою пов'язаним із РФ транспортним коридорам.
- Також Київ може долучитися до форуму «Азія-Європа» (АСЕМ), що надасть доступ до діалогового майданчика між Європейським Союзом і понад 20 країнами Азії.
- Врешті, не слід забувати про культурне та гуманітарне співробітництво з метою формування позитивного іміджу України. Забезпечення інтересів Києва в цьому регіоні потребує проактивної позиції української політичної еліти, представників діаспори та українських дипломатичних представництв в регіоні. Важливими є експертні обговорення, студентські обміни, конференції тощо.

СХІДНА АЗІЯ

КНР

- У 2010 р. КНР стала найбільшим у світі експортером товарів та країною, що перетворилася з експортера дешевих низькоякісних товарів на одного з найбільших світових інвесторів. Китай став найбільшим торговельним партнером більш ніж 130 країн, у тому числі України.
- Нашій державі варто інтенсифікувати торговельно-економічне співробітництво між Україною та КНР у рамках ініціативи «Один пояс, один шлях». Україні слід розробляти й пропонувати свої проекти китайським партнерам у рамках «Економічного поясу шовкового шляху» та «Морського шовкового шляху XXI століття» стосовно будівництва автомагістралей, залізниць, мостів, розвитку української альтернативної енергетики; Таким чином Україна не лише може забезпечити надходження від транзиту, а й отримає інвестиції в інфраструктурні проекти від таких компаній, як експортно-кредитне агентство Sinosure.
- Україні також доцільно диверсифікувати торгівлю з КНР. Китай у 2020 р. [залишався](#) одним з основних торговельних партнерів України, проте український експорт в КНР майже повністю сировинний: Україна постачала в Китай залізну руду, шлак, золу, жири рослинного і тваринного походження, зернові культури, а також обладнання для ядерних реакторів, харчової промисловості. Тим не менше, частка українського імпорту в зовнішній торгівлі КНР невисока, а китайський імпорт в Україну в кілька разів [перевищує](#) український експорт у КНР. У той час, як серед українських товарів у Китаї переважають мінеральна сировина й деякі сільськогосподарські товари, багато українських виробів мають обмежений доступ до китайських ринків або ж взагалі його не мають.
- Задля диверсифікації необхідно інтенсифікувати двосторонні переговори стосовно скасування або зменшення китайських тарифів на українські товари, насамперед на тютюнові вироби, фармацевтичну продукцію, олію, зернові, хімічну продукцію та електротехнічне обладнання. Крім того, варто інформувати українських виробників про перспективи експорту товарів до КНР, про що кількість інформації обмежена; надавати їм консультативну підтримку, допомагати брати участь у міжнародних виставках.
- Диверсифікація українського експорту до Китаю поглибить економічні зв'язки між країнами, що є важливим для вирішення політичних питань. У політичній сфері пріоритетом є досягнення підтримки Китаєм територіальної цілісності України. КНР є головним стратегічним партнером Росії, що зберігає нейтралітет стосовно проблеми анексії Криму й в усіх важливих для України питаннях підтримує позиції Російської Федерації й виступає проти міжнародних санкцій щодо Росії.
- Досягнення підтримки Китаю у питанні територіальної цілісності України створить додатковий тиск на Російську Федерацію стосовно повернення анексованого Криму. Активізація торговельного співробітництва між Україною та КНР також актуальна в умовах зменшення товарообігу між Китаєм і Сполученими Штатами, що призводить до переорієнтації китайських торговельних потоків на треті країни.
- Водночас при співпраці з КНР Україна повинна не забувати про пріоритетну співпрацю в безпековій сфері з ЄС та США. Сьогодні уряди європейських країн та Сполучених Штатів висловлюють свою стурбованість стосовно китайської політики у сфері захисту прав людини, особливо в контексті Сінцзяну та Гонконгу та невдалих спроб у боротьбі з COVID-19. Україні варто диверсифікувати своїх економічно-торговельних партнерів, проте надавати перевагу політичній та військовій підтримці з боку США та ЄС.

Японія

- Японія є одним із найбільших світових інвесторів. Попри те, що між Україною та Японією існує співпраця в інвестиційній сфері, зокрема, підписана Угода про сприяння та взаємний захист інвестицій 2015 р., японські інвестиції в Україну залишаються на низькому рівні. У 2019 р. вони [склали](#) 92,53 млн. доларів, переважно у сферу виробництва та обслуговування транспортних засобів. Україні варто надалі заохочувати прихід японських інвестицій й у такі галузі, як ІТ, космічна галузь, відновлювальні джерела енергії, інфраструктура, а також у виробництво товарів, орієнтованих не лише на внутрішній ринок, а й експорт до ЄС як комплектуючих кінцевих продуктів, у закупівлі яких зацікавлена Японія.
- Україні слід розвивати відносини з Японією у сфері науково-технічного співробітництва. Першочерговим завданням є створення договірно-правової бази двосторонніх відносин між Україною та Японією у сфері науки та інновацій на урядовому рівні, оскільки вона майже повністю відсутня. Крім того, було б доцільно розширити відносини з японськими технологічними компаніями та підприємствами електронної комерції та ІТ. З цієї точки зору, варто заохочувати японські компанії, такі як Rakuten, Rikkeisoft, DHS, відкривати свої офіси в Україні.
- Оскільки Японія на 60% залежить від імпорту товарів, саме спроби з просування на японський ринок українських сільськогосподарських товарів допоможуть диверсифікувати двосторонню торгівлю. У 2019 р. експорт українських товарів до Японії [становив](#) 259,87 млн. доларів, що було в три рази менше за імпорт японських товарів до України (975,43 млн доларів). При цьому в українському експорті переважали товари з низьким рівнем доданої вартості, як-то руди, тютюнові вироби, алюмінієві вироби, деревина, чорні метали тощо. Минулого року Україна отримала дозвіл на експорт до Японії м'ясо-молочних продуктів, тож варто докладати зусиль до включення в перелік сертифікованих продовольчих товарів (кондитерських виробів, меду, кави, чаю, зернових) і фармацевтичної продукції для диверсифікації торгівлі.
- Беручи до уваги конфлікт між Японією та Російською Федерацією стосовно належності Південних Курильських островів («Північних територій»), Україні варто ініціювати консультації з японськими партнерами стосовно своєї політики на російському напрямі. Було б доцільно проводити систематичні обговорення, під час яких представники урядів обох країн могли б ділитися своїми висновками стосовно поведінки Російської Федерації під час переговорів щодо окупованих територій (Криму та Південних Курильських островів), котрі вона сьогодні контролює.
- Японія має багаторічний досвід ведення перемовин з Російською Федерацією з територіального питання. Окрім того, що Японія стала однією з небагатьох азійських країн, що відкрито засудили анексію Криму, у 2015 році її Міністерство оборони опублікувало [«Білу книгу оборони Японії»](#), у котрій зазначається, що «агресія Росії проти України є загрозою для всього світу» і що на території України відбувається «гібридна війна», і це створює перспективи залучення Японії до відстоювання інтересів України в рамках G7.
- Доцільно поглиблювати співробітництво між Україною та Японією у сфері культури. Сьогодні існують сприятливі умови для проведення Україною культурної дипломатії в Японії: тут знають про українські національні страви та танці. Під час пандемії COVID-19 можна переносити такі традиційні заходи як «Дні української культури» в Токіо у формат онлайн, а також організовувати концерти за участі класичних українських музикантів, збільшувати кількість фотовиставок, ініціювати українські студії не лише в Токійському університеті. Як наслідок Україна покращуватиме свій імідж в Японії та на міжнародному рівні як держави, котра має привабливу й незвичайну культуру, що сприяє виконанню вищезазначених кроків у сфері економіки та політики.

Південна Корея

- Незважаючи на те, що у 2020 році Південна Корея вперше за останні 6 років втратила пальму першості та, з мінімальним відставанням, опустилась на другу позицію у міжнародно визнаному рейтингу [Bloomberg Innovation Index](#), ця держава залишається беззаперечним орієнтиром в контексті інноваційності економіки. Україні слід акцентувати на своїй зацікавленості у збагаченні успішним корейським досвідом з трансформації економіки шляхом залучення інвестицій у науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, розвитку технопарків та стимулювання наукового прогресу. Оскільки на шляху до власного «економічного дива» політика Південної Кореї була спрямована на впровадження досвіду передових зарубіжних держав, то підкріплене конкретними діями прагнення України до запозичення її досвіду буде позитивно сприйняте Сеулом.
- Враховуючи потужний економічний потенціал Республіки Корея, доцільно було б активізувати двосторонню торгівлю та заохотити збільшення розмірів прямих корейських інвестицій в Україну, які станом на кінець 2019 року [становили](#) лише трохи більше 200 мільйонів доларів США. Провідною галуззю співпраці є сільське господарство, у якому між двома державами вже реалізується низка проєктів, і цей напрямок зберігатиме свою актуальність. Зростання присутності українських товарів на корейському ринку харчових продуктів є сценарієм, який слід реалізовувати. Разом з тим вигідною може стати й диверсифікація сфер двостороннього співробітництва.
- Перспективним є розвиток високошвидкісного залізничного руху в Україні завдяки співпраці з Корейським експортно-імпортним банком. Наразі також є актуальною побудова електростанцій на сонячних батареях однією з провідних корейських компаній за контрактом з українським партнером. У разі успішної реалізації подібних проєктів Україна матиме кейси «success stories», які варто максимально популяризувати для залучення нових корейських інвестицій. Також це сприятиме просуванню на міжнародній арені іміджу України як держави, в якій передові економіки світу, на кшталт Південної Кореї, можуть ефективно реалізовувати оригінальні та прибуткові комерційні проєкти.
- Україні варто постійно наголошувати на своїй відданості процесу ядерного роззброєння, продовжувати використовувати дипломатичні майданчики для засудження провокативної ядерної програми Північної Кореї та закликати Пхеньян до взаємовигідного співробітництва з міжнародним співтовариством. При цьому варто підкреслювати принципові відмінності між добровільною відмовою України від власного ядерного арсеналу, успадкованого законно через офіційний ядерний статус СРСР, та протиправним набуттям ядерної зброї КНДР як державою-пертурбатором міжнародного права. Оскільки ядерна програма Північної Кореї становить не просто небезпеку, а фундаментальну екзистенційну загрозу для південного сусіда, то непохитна позиція України з цього питання буде помічена Сеулом, що сприятиме двосторонньому зближенню.

ПІВДЕННА АЗІЯ

Індія

- Індія, будучи [провідною державою](#) Південної Азії з містким внутрішнім ринком, може стати «вікном» до ширшої співпраці з іншими країнами регіону. Встановлення міцних відносин та спільних інтересів із регіональним лідером у перспективі може стати ключем до покращення іміджу та збільшення довіри до України як до надійного партнера. Як наслідок, буде сформовано сприятливу основу для реалізації стратегії української зовнішньої політики в Південній Азії.
- Беручи до уваги [тісні партнерські відносини](#) Російської Федерації з Індією та, як наслідок, незацікавленість останньої у наданні [дипломатичної підтримки](#) Україні, зближення Києва та Нью-Делі в першу чергу варто стимулювати за рахунок розвитку торговельно-економічних відносин за секторальним принципом, роблячи акцент на експорті продукції української агропромисловості, що наразі має [тенденцію до зниження](#). З огляду на структуру споживання продуктів харчування у Індії та недостатню спроможність цієї країни задовольнити власні потреби, Україна має розглянути варіант олійних, бобових та зернових культур.
- Найбільш перспективними векторами співробітництва залишаються військово-технічна, авіаційна та машинобудівна галузі. Окрім їхньої високої прибутковості, варто враховувати нові стратегічні можливості для України, пов'язані з перспективою заміщення Російської Федерації як важливого [військово-технічного партнера](#). Співпраця в таких наукомістких сферах, як розробка космічних програм та інформаційних технологій, представляє ще один багатообіцяючий вектор розвитку двосторонніх відносин.
- Питання розвитку бізнес зв'язків та використання індійського лобі має займати важливе місце на порядку денному. Україна має розглянути варіант забезпечення найбільшого сприяння приватизації індійськими компаніями українських промислових підприємств, які наразі не приносять достатніх переваг для української економіки з огляду на нестачу інвестицій. Створення взаємних бізнес інтересів із Нью-Делі стане початковим щаблем для формування політичної зацікавленості Індії в нашій державі. У цьому контексті не варто недооцінювати поширення інформації про Україну через проукраїнське лобі в Індії, де активно функціонують російські медіа та групи впливу.
- Формування довгострокових двосторонніх контактів можливе й за рахунок використання освітнього потенціалу України. Враховуючи стрімку [позитивну динаміку](#) розвитку українського сектору ІТ-послуг, варто розглянути можливість диверсифікації традиційних освітніх програм, за якими навчаються студенти із Індії, сприяючи підготовці в Україні індійських спеціалістів інформаційно-технологічного профілю. Інтенсифікація обміну студентами закладе фундамент для подальшої тісної співпраці в ІТ сфері між Індією та Україною, чії національні економіки мають високий потенціал на ринку інформаційних послуг.
- Українські дипломати мають докласти зусиль для просування ідеї вивчення мови та репрезентації української культури в Індії. Наприклад, варто використати питання стратегічно важливої позиції України в Східній Європі для заохочення вивчення індійською молоддю, зацікавленою питаннями міжнародної безпеки, української мови, історії та політики. У свою чергу в Україні має проводитися популяризація регіону Південної Азії та, зокрема, Індії серед студентів міжнародних відносин з метою підготовки висококваліфікованих фахівців, які б у майбутньому змогли проводити успішну зовнішню політику України в Азії.
- Глобальна криза, пов'язана з поширенням коронавірусної інфекції 2019-nCoV, відкриває додаткові можливості двосторонньої співпраці з індійськими фармакологічними компаніями та виробниками вакцини. Переговори стосовно початку вакцинації українських громадян продукцією компанії Serum Institute, виробника британсько-шведської вакцини [AstraZeneca](#), варто вважати завданням першого пріоритету для українських дипломатів. Вибір на користь

індійської продукції, альтернативи конкуруючим китайським та європейським вакцинам, позбавить Україну необхідності участі у політичній грі між Заходом і Сходом.

- Стосовно співпраці з Індією на політичному рівні, Україна має дотримуватися принципу позитивного нейтралітету, тобто проводити зовнішню політику в чітко окреслених рамках невтручання в регіональні конфлікти та відмови від підтримки конкретної сторони в суперечках у Південній Азії. Власне, це означає відображення тієї позиції, яку Індія традиційно займає стосовно україно-російських відносин. Однак це не означає відмову від політичного діалогу з Нью-Делі.
- По-перше, варто приділяти більшого значення міжурядовій співпраці: не ігнорувати проведення засідань спільних комісій із залученням високих посадових осіб. По-друге, безумовно, Україна має дотримуватися національних інтересів та використовувати рішення міжнародних судових органів під час дипломатичного діалогу із Індією, не вдаючись при цьому до ультимативних вимог підтримки української сторони. Українські дипломати повинні докласти максимальних зусиль для демонстрації зацікавленості України в розвитку індійського вектору зовнішньої політики та артикуляції того, що двостороння співпраця ні в якому разі не втратить актуальність через зосередженість України на євроатлантичному напрямку.

Пакистан

- Від започаткування міждержавних відносин між Україною та Пакистаном традиційно активним залишається військово-технічне та торговельно-економічне співробітництво. Так, у 2020 році двосторонній товарообіг досяг \$411,814 млн, в тому числі український експорт — \$331,096 млн (збільшення на 525,7% порівняно з 2019 роком), пакистанський експорт — \$80 717 млн (збільшення на 3,9% порівняно з 2019 роком).
- Окрім звичних українських поставок високотехнологічного обладнання для сухопутних, військово-морських та військово-повітряних сил Пакистану, перспективним напрямом видаються спільні програми з розробки озброєння та навчальних тренувань і стажувань для технічних експертів та офіцерів. Українській стороні було б також корисно скористатися пакистанським досвідом реабілітації колишніх бойовиків, зважаючи на тривалу боротьбу Ісламської Республіки Пакистан із загрозою екстремізму, і виходячи з необхідності повернення українських громадян з території колишньої Ісламської Держави на українську територію наразі та реінтеграції ОРДЛО в майбутньому.
- В економічній сфері українська металургійна, продовольча продукція тощо може знайти свого покупця в обличчі великого споживчого пакистанського ринку (220 млн населення), натомість пакистанська текстильна продукція нічим не гірша за інші іноземні аналоги, вже представлені на українському ринку. Спільні семінари, різноманітні експо у сфері підприємництва і торгівлі можуть допомогти в реалізації розвитку бізнесу в обох країнах та створити умови для тісного партнерства.
- Несправедливого нехтування зазнали гуманітарне співробітництво та культурно-наукова сфера зокрема. Незважаючи на наявну співпрацю між університетами двох держав та студентський обмін, відсутня репрезентація багатой культурної спадщини України в Пакистані і навпаки, не відбувається популяризація досліджень на цьому напрямку. Зважаючи на вищезазначене, видається логічним докладання зусиль до видання літератури та фінансування перекладацької діяльності, створення взаємних стипендій на навчання, молодіжні обміни з культурних чи наукових програм, рекламування туристичних маршрутів та видатних пам'яток історії та культури, перегляд візового режиму тощо.
- Незважаючи на такі фактори гальмування міждержавної взаємодії, як втручання третіх сторін, зокрема наявність індійського лобі в Україні, та пандемії COVID-19, що ускладнює налагодження особистісних контактів, подальша активізація вже наявних відносин у окреслених галузях, розширення договірно-правової бази, створення умов для інтенсифікації діяльності бізнес-структур на ринках двох країн, приділення уваги гуманітарному напрямку співробітництва значно підвищать рівень взаєморозуміння України та Пакистану і сприятимуть активізації політико-дипломатичного діалогу.

АСЕАН

- Країни-члени АСЕАН демонструють надвисокі темпи економічного зростання у світі. Попри свою віддаленість від України, вони є важливими торговими партнерами нашої держави. У 2019 році частка країн регіону в українському експорті склала приблизно 3,5%, що є найбільшим показником за останні 20 років, при цьому демонструючи оптимістичну динаміку як кількісно, так і структурно. Країни АСЕАН, які задовольнили свою потребу в чорних металах завдяки КНР та іншим державам, різко знизили імпорт українського металопрокату, натомість підвищивши імпорт електричних машин та продукції сільського господарства. Малайзія, В'єтнам та М'янма в той же час нарощують попит на продукцію українського машинобудування.
- Таким чином, подальший розвиток українського експорту до держав АСЕАН у тому ж ключі дозволить із часом трансформувати його відповідно до ролі, яку Україна намагається досягти в міжнародному поділі праці: експортера аграрної продукції та готових виробів промисловості, поступившись екологічно обтяжливою чорною металургією на користь Китаю та тих гравців, які роблять на цих галузях акцент. У ситуації швидкої зміни економічної кон'юнктури Україна має використати для себе зростання потреб держав Південно-Східної Азії в продукції машинобудування, пов'язане з масовим винесенням до цього регіону промислових підприємств. Розширення співпраці з АСЕАН дозволить Україні тісніше увійти в міжнародні ланцюжки виробництва, розпочавши процес обміну технологіями та спільними розробками, який вже розпочався в Південно-Східній Азії та лише набиратиме обертів.
- Звідси випливає ще один перспективний напрям для співпраці, який наразі лишається поза увагою. Держави-члени АСЕАН у XXI столітті знаходяться у важкій геополітичній ситуації, адже вимушені балансувати між потужними гравцями, а співпраця з великими країнами у сфері безпеки прив'язуватиме їх до певних блоків, забираючи гнучкість, простір для маневру та здатність слугувати медіатором, чим АСЕАН завжди славилася. І тут справді логічним є вибір України як партнера у сфері військових розробок. Це могло б стати для нас нагодою розширити економічні та науково-дослідницькі контакти з державами регіону.
- Україна вже має напрацьовані відносини у сфері військових технологій із країнами регіону, продаючи, до прикладу, військову техніку до Індонезії. Великі та перспективні держави, як-от В'єтнам та Індонезія, не мають виробництва власних бойових безпілотників, а Україна, що розробляла модель дрона Bayraktar Akinci, уже володіє досвідом у цій передовій галузі. Ба більше, військові витрати країн АСЕАН впродовж майбутніх десятиліть будуть тільки зростати, якщо врахувати підвищену конфліктогенність Південнокитайського моря та загальну увагу до регіону з боку великих держав.
- Сьогодні вкрай популярною стає концепція Індо-Пацифіки, що приходить на зміну Азійсько-Тихоокеанському регіону та має на меті створення цілком нової архітектури безпеки в регіоні. Для України це є цікавим у контексті розвитку "теорії п'яти проток", висунутої Гурпрітом Кхураною, яка полягає в захисті найважливіших проток Індійського океану і забезпечення там вільного судноплавства. Дві з них (Малаккська та Баб-Ель-Мандебська) лежать на основних маршрутах торгівлі України з усією Азією, у тому числі КНР та Індією, що посідають 1 та 8 місця в списку країн-імпортерів українських товарів відповідно. Саме тому наша держава зацікавлена в багатосторонньому співробітництві та мультиполярності в Азії.
- При цьому і Російська Федерація виявляє все більше інтересу до майбутнього регіону, у якому центральну роль гратимуть країни АСЕАН, і за відсутності виявлення ініціативи з боку України процес перебудови системи взаємовідносин в Азії може піти в розріз із інтересами нашої держави. Зробити перший крок до активнішої участі в політиці в Індо-Пацифіці Україна має, ставши членом Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії, таким чином інституціоналізуючи свої відносини з державами-членами Асоціації.

- Ще однією вкрай перспективною галуззю співробітництва є царина освіти. В Україні до пандемії Covid-19 навчалось близько 63 тисяч іноземних студентів, більшість яких є громадянами країн Азії та Африки. При цьому жодна з країн АСЕАН не увійшла в десятку за кількістю студентів, поясненням чому може бути лише відсутність уваги до популяризації української освіти в регіоні. Остання урядова інформація про співпрацю в цій галузі з В'єтнамом датується 2012 роком, з Індонезією відбуваються малоефективні спроби налагодити студентські обміни та стажування, а Малайзія та Таїланд узагалі виключені з цього процесу. За 2019 рік іноземні студенти витратили понад 570 мільйонів доларів, інвестуючи в розвиток України, популяризуючи її після повернення додому та сприяючи напрацюванню багаторівневих горизонтальних зв'язків між державами, акумулюючи українську soft-power.
- Необхідно проводити консультації для іноземних абітурієнтів на базі посольств та консульств нашої країни, заохочувати вступ до українських вишів через співпрацю на рівні міністерств освіти, надавати актуальну інформацію на мережевих порталах урядових установ. Освіта – це галузь, де ефект створюється від масштабу, а тому для переходу в режим поступового розвитку необхідний імпульс із боку держави, якого на даний момент недостатньо.
- Південно-Східна Азія є одним із найактивніших регіонів у справах екології та зеленої енергетики, а також у запобіганні зміні клімату. Це пояснюється тим фактом, що з 20 країн, які при мінімальній зміні рівня світового океану зазнають значних затоплень, 6 є членами АСЕАН. Держави регіону на базі АСЕАН розробили план, згідно з яким до 2025 року 35% їхньої енергетики має вироблятися зеленими технологіями. Чим же це цікаво для України? Перехід на зелену енергетику вимагає залучення значних коштів, тому шлях, який проходять країни, що розвиваються, мають викликати в Україні особливу увагу. Зелена енергетика є тією сферою, де країни АСЕАН, що напряму зацікавлені в зниженні викидів CO₂ в атмосферу, завжди будуть готові йти на співпрацю, реалізовувати спільні проекти та ділитись технологіями.
- Малайзія, наприклад, із 2018 року активно будує сонячні батареї, фінансуючи з державних фондів та приватних інвестицій власні корпорації, такі як Tenaga Nasional Berhad, які вперше займатимуться побудовою сонячних електростанцій без залучення іноземних підрядників. Таїланд, інший член АСЕАН, через державну структуру Electricity Generating Authority of Thailand активно фінансує ринок зеленої енергетики в країні, ставлячи за мету досягти до 2025 року показника в мінімум 20% енергії видобутої екологічним шляхом приватними тайськими компаніями. Тому співробітництво на рівні Україна-АСЕАН у галузі енергетики є значно перспективнішим, ніж може здатися на перший погляд.
- Ще одним важливим виміром у розвитку відносин Україна-АСЕАН є технологічний. «Антонов» та «Південмаш» уже співпрацюють з малайзійськими компаніями, зацікавленими в розробках у сферах цивільної авіації та ракетно-космічних технологій. Також беруть участь у спільних проектах українські фармакологічні підприємства, що вказує на потенційно важливі напрями кооперації. Але зараз бракує ефективних та зручних засобів комунікації, особливо там, де країни АСЕАН розглядають можливість інвестицій в українські високі технології. План міністра закордонних справ Дмитра Кулеби щодо створення постійного комітету за участю послів держав-членів АСЕАН в Україні – це чудовий спосіб інституціоналізувати співпрацю, спростивши компаніям із Південно-Східної Азії вихід на український ринок.

ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА

Економічне співробітництво

- На сьогоднішній день Україна має досить незначні обсяги торгівлі з країнами Латинської Америки, оскільки на них припадає тільки близько 1,2% від загального торговельного обороту України. При цьому з більшістю країн регіону ми маємо негативне сальдо торговельного балансу. Для зниження негативного сальдо торгівлі з країнами ЛА та сприяння взаємному економічному зростанню перспективним може бути укладання торговельних угод, зокрема про вільну торгівлю, про сприяння та взаємний захист інвестицій, про уникнення подвійного оподаткування, про співробітництво центральних банків тощо, а також розширювати географію торгової співпраці, тобто торгувати з усіма країнами регіону. В цьому ж ключі варто стимулювати взаємний туризм, укладаючи двосторонні угоди про скасування віз та збільшуючи кількість міст-побратимів.
- Не зайвим буде організувати бізнес-форуми (за прикладом Китай-СЕЛАК), діалоги з торговельно-економічного співробітництва, зустрічі підприємців на державному, регіональному та місцевому рівнях на різних платформах (Торгово-промислова палата, Рада експортерів та інвесторів, Міжурядова комісія з питань торговельно-економічного співробітництва тощо), виставки, на яких можна було б демонструвати досягнення і потенціал України в різних сферах економіки, особливо в ІТ-сфері (спільна розробка високотехнологічної продукції, створення спільних українсько-латиноамериканських ІТ-компаній тощо).
- Своєю чергою латиноамериканський ринок можуть зацікавити: харчова промисловість України (можна збільшити експорт м'яса птиці, зернових культур, тютюну до Бразилії, Мексики, Перу, Болівії тощо); електротехнічне обладнання; українська хімічна промисловість, зокрема добрива; фармацевтична продукція. Перспективним напрямком співпраці може бути спільна з Кубою і Коста-Рикою розробка вакцин, ліків і медичного обладнання.
- Також затребуваною може бути продукція українського машинобудування: 1) агротехніка (сівалки, трактори, косарки), яку можна експортувати до Куби, Бразилії, Аргентини, Парагваю та ін.; 2) літаки, зокрема пасажирські і вантажні марки «Ан» («Антонов») та військово-транспортні літаки «Іл-76», гелікоптери, безпілотні літальні апарати та їхні комплектуючі (включаючи їх ремонт), оскільки для ЛА найбільш ефективним транспорту є авіаційний через значні площі території, острівне положення деяких країн і складний рельєф, що зумовлює проблеми у використанні залізниць та автомобільного сполучення. Перевага українських літаків – вантажопідйомність (Ан-124 «Руслан» і Ан-225 «Мрія»), легкість в експлуатації, нижча в порівнянні з «Boeing» та «Airbus» ціна, можливість приземлятися та злітати з ґрунтових аеродромів тощо; 3) електротранспорт, особливо трамваї (компанія «Татра-Юг»), а також вагони, локомотиви та запчастини до них (експорт до Аргентини, Болівії, Перу, Чилі, Бразилії, Парагваю). Як варіант, також варто надавати послуги з модернізації і ремонту залізничного транспорту і колій, оскільки залізничні колії, як і залізничний транспорт, країн ЛА занадто зношені і потребують оновлення (особливо актуально для Аргентини).
- Києву варто розглянути співпрацю в космічній галузі з країнами, які розвивають власні космічні програми (Бразилія, Болівія, Аргентина, Нікарагуа), зокрема можна розробити програми (за прикладом China-Brazil Earth Resources Satellites, тільки Ukraine-Brazil Earth Resources Satellites) для запуску спільних супутників із використанням українських ракетноносіїв, обміну інформацією та результатами дослідження, проведення спільних заходів із підвищення кваліфікації кадрів у космічній сфері та спільної розробки супутників дистанційного зондування, які призначені для спостереження за Землею з її орбіти і дані яких використовуються в таких галузях, як моніторинг навколишнього середовища, метеорологія і складання карт. Це дозволить із більшою точністю прогнозувати кліматичні зміни (Ель-Ніньйо і Ла-Нінья, тайфуни, урагани тощо).

Політико-дипломатичне співробітництво

- Насамперед Києву варто розробити та затвердити Стратегію України в Латинській Америці та Програму розвитку співробітництва України з країнами Латинської Америки на національному рівні, подібну до тієї, що готується для Південно-Східної Азії.
- Важливою лінією співпраці може стати взаємодія з регіональними організаціями в ЛА, зокрема з Організацією американських держав (ОАД; Україна є спостерігачем із 1994 р.), Співтовариством держав Латинської Америки та Карибського басейну (СЕЛАК), МЕРКОСУР, Тихоокеанським альянсом (Україна є спостерігачем із 2016 р.), Латиноамериканською асоціацією інтеграції (ЛАІ), Андським співтовариством, і здобуття статусу постійного спостерігача і стратегічного партнера в даних інтеграційних об'єднаннях.
- Потрібно проаналізувати потенціал до розширення мережі дипломатичних представництв у регіоні ЛА і їхній кадровий склад. На сьогодні там діють тільки 6 дипломатичних установ України (посольства – в Аргентині, Бразилії, Кубі, Мексиці, Перу та Відділення Посольства України в Аргентинській Республіці в Республіці Чилі). В Україні діють 4 посольства латиноамериканських країн (Аргентини, Бразилії, Куби та Мексики).
- Для Києва важливо здобути міжнародну підтримку з боку країн ЛА в питанні протидії агресії Росії, адже з 2016 р., як правило, Аргентина, Бразилія, Мексика, Парагвай, Перу, Чилі, Колумбія, Еквадор, Сальвадор (інколи «за»), Гондурас, Уругвай, Домініканська Республіка «утримуються» під час голосування за українські резолюції, а Нікарагуа, Куба, Болівія (інколи «утримується»), Венесуела голосують «проти». Загалом за останні роки спостерігається падіння політичної підтримки України в питанні протистояння російській агресії з боку владних еліт країн регіону.
- Тому потрібно протидіяти російській пропаганді в країнах ЛА і розвінчувати російські «фейки» про Україну шляхом організації керівниками ЗДУ України в ЛА постійних конференцій, виступів та інтерв'ю місцевим ЗМІ, проведення особистих зустрічей із місцевими урядовцями, парламентарями, представниками регіональних влад та бізнесових кіл, громадськістю та студентами тощо. Не зайвим буде збільшити кількість двосторонніх дипломатичних візитів на різних рівнях, двосторонніх і багатосторонніх, відео-конференцій під час епідемії COVID-19, створити «групи дружби» для укріплення міжпарламентських зв'язків.
- Варто розглянути можливість укладання угод із безпекових питань із державами регіону, зокрема для боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин, тероризмом, контрабандою зброї, корупцією і транскордонною злочинністю; задля налагодження двосторонніх контактів між правоохоронними органами. Також Україні слід детальніше дослідити процес та механізм інтеграції колишніх бойовиків Револьюційних збройних сил Колумбії (ФАРК) у колумбійське суспільство після підписання мирного договору 2016 року. Уроки цього кейсу Київ може застосувати для реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Військово-безпекова сфера

- Україні слід розвивати військово-технічне співробітництво з країнами регіону. Перспективним напрямком тут є продаж українського озброєння, зокрема бронетехніки (БТР-3, Т-64 і їхніх модернізованих моделей тощо), протитанкових комплексів («Корсар» і «Стugna-П»), військових літаків (МіГ-29МУ1), бойових вертольотів (Мі-24) і засобів протиповітряної оборони (ЗРК С-125); обслуговування, ремонт і модернізація старої радянської техніки. Також можлива реалізація спільних військових розробок з країнами ЛА або створення військової зброї/техніки під замовлення.
- Київ може залучати українських військовослужбовців у рамках обміну досвідом до проходження тренувань у країнах регіону (Бразилія, Аргентина, Парагвай). Крім того, для України корисно було б домовитися про обмін розвідданими з відповідними спецслужбами країн ЛА для отримання інформації про канали вербування Росією бойовиків із країн ЛА та їхні переміщення.

Культурно-гуманітарна співпраця

- Традиційно варто поглиблювати співробітництво в галузі науки й освіти, зокрема займатися підготовкою наукових кадрів шляхом надання більшої кількості стипендій на навчання і стажування для студентів/аспірантів/викладачів в українських і латиноамериканських ВНЗ. Перспективним є залучення на навчання в Україну вихідців із Куби, Перу, Нікарагуа, Еквадору, Мексики та Колумбії. Також можна розглянути можливість створення Асоціацію випускників-іноземців.
- Крім того, необхідно організовувати культурні заходи, зокрема фестивалі української культури в ЛА і латиноамериканської в Україні, тижні кіно, музичні й танцювальні фестивалі, популяризувати все українське в цілому, включаючи бренд «Ukraine NOW» тощо.
- Також потрібно підтримувати зв'язки з українською діаспорою в ЛА, чисельність якої становить від 800 тис. до 1 млн ос. і яка розміщена в основному в Бразилії, Аргентині, Парагваї, Перу, Еквадорі, Колумбії і Мексиці, а також формувати проукраїнські лобістські групи, які підтримували б і просували українсько-латиноамериканські проекти.
- Ми можемо розвивати відносини з Кубою в рамках проходження українських військовослужбовців реабілітації в цій країні, а також залучати кубинських лікарів до обміну досвідом з українськими колегами.
- Крім того, Києву варто надавати гуманітарну допомогу країнам ЛА під час природніх катаклізмів, таких як пожежі чи землетруси, що часто трапляються в регіоні, адже це дозволяє покращувати імідж нашої країни серед народів Латинської Америки.

РЕГІОНАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Люблінський трикутник

Для України розвиток Люблінського формату є одним із пріоритетних завдань. При якісному змістовному наповненні новоствореної організації, Україна може не лише отримати дивіденди у вигляді втілених у життя тристоронніх проєктів, а також покращити власний міжнародний імідж, позиціонуючи себе як активного регіонального гравця, ініціативного та ефективного партнера. Саме тому задля реалізації потенціалу Люблінського трикутника Україні слід зробити такі кроки:

- Створити інституційно-організаційну структуру та довготермінову візію розвитку Люблінського трикутника, а також виробити стратегію досягнення спільних цілей, що забезпечить сталість формату та зменшить ризик перетворення його в чергове неспроможне об'єднання. Крім того, необхідно визначитись із основними джерелами надходження коштів на реалізацію ініціатив Трикутника. Для цього необхідно скористатися допомогою інших західних партнерів: на інфраструктурні, економічні та гуманітарні проєкти можуть бути залучені кошти з програм та фондів ЄС, а на безпекові – із програм НАТО;
- Активізувати регулярну міжвідомчу тристоронню співпрацю в найбільш пріоритетних областях, котрими є безпека, енергетика, інфраструктура, торгівля, прикордонне та гуманітарне співробітництво, а також розширити співпрацю в рамках профільних комітетів Міжпарламентської Асамблеї;
- Налагодити тристоронню проєктну роботу в найбільш пріоритетних сферах, наприклад: відкриття центру з протидії російській дезінформації; побудова транспортних коридорів між українськими чорноморськими портами та портами в Гданську та Клайпеді – східні гілки магістралей [GO HIGHWAY](#) та [Via Carpatia](#); запуск газопроводів-інтерконекторів Литва-Польща та Україна-Польща; створення регулярного бізнес-форуму на зразок [The Three Seas Initiative Business Forum](#) тощо.

ГУАМ

Попри значний потенціал для розвитку, ГУАМ і досі залишається малоефективним об'єднанням, за котрим тягнеться шлейф несправджених сподівань. На сьогодні робота в рамках формату є досить обмеженою і характеризується скоріше періодичними сплесками активності, аніж сталою співпрацею. Утім, відмовлятися від ГУАМ було б не досить доречно, адже у країн залишаються сфери, де вони мають спільні інтереси. Будучи неформальним лідером організації, Україна має сприяти оновленню даної організації, ініціювавши активну роботу в наступних сферах:

- Розробка стратегічного документу, у котрому були б зазначені довгострокові пріоритети, ключові напрямки діяльності та інструменти реалізації цілей. Основними критеріями стратегії мають стати загальнодоступність, конкретність та зрозумілість, а успішними прикладами можуть слугувати [Візія 2030 року](#) Північної ради та [План дій](#) Ради країн Балтійського моря. Існування стратегічного документу зменшить ореол невизначеності навколо діяльності ГУАМ та сприятиме перетворенню ad hoc партнерства на дійсно стабільну та передбачувану співпрацю.
- Реалізація флагманських проектів – Зони вільної торгівлі (далі – ЗВТ) та Транспортного коридору (далі – ТК). Лібералізація торгівлі та підвищення транзитних спроможностей регіону є одними з тих небагатьох питань, де стабільно збігаються інтереси чотирьох країн-членів. Утім, попри низку проведених нарад та укладених угод, процес реалізації даних проектів так і не був завершений. Для України запуск ЗВТ дозволить збільшити експорт в країни з якими традиційно зберігається позитивне сальдо торговельного балансу, а також диверсифікувати ринки збуту. Реалізація ініціативи ТК, котрий включатиме мережу мультимодальних терміналів та цифрову екосистему, спростить комунікації між Кавказом та Східною Європою, що зробить регіон ГУАМ ще більш привабливим для розвитку трансконтинентальних маршрутів.
- Розробка та впровадження інформаційної політики організації, котра включала б комунікаційні тактики та стратегії, визначення основного меседжу, котрий варто донести, вивчення суспільної думки та моніторинг результатів. Гарним прикладом поєднання всіх цих компонентів є [Генеральний план](#) комунікації АСЕАН. Наявність ефективно діючої інформаційної політики, покращить імідж організації та зробить її діяльність більш прозорою для громадян та іноземних партнерів.
- Реалізація невеликих проектів, котрі продемонструють активність організації та доведуть її життєздатність. Наразі ініціативи ГУАМ – це масштабні проекти, котрі потребують багато часу та значного фінансування і не можуть швидко принести дивіденди. Водночас для організації важливо розповідати історію успіху тут та зараз. У такому випадку варто звернути увагу на менш масштабні за ЗВТ та ТК проекти, наприклад, створення експертної платформи, започаткування програми молодіжних обмінів, організація неформальних освітніх проектів та творчих конкурсів тощо.

Рада Європи

Червнева [резолуція](#) 2019 року, котра дала змогу відновити роботу російській делегації в ПАРЕ значно підірвала довіру до даної організації в Україні. Утім, навіть попри вищезазначений інцидент РЕ і її статутні органи залишаються важливими майданчиками для просування українських інтересів. Так, для України пріоритетними завданнями в рамках РЕ є такі:

- збір матеріалів та участь у розгляді Європейським судом з прав людини справи «Україна і Нідерланди проти Російської Федерації», що включає кейси численних порушень прав людини на окупованих територіях, напад на українських моряків у Керченській протоці та збиття Boeing рейсу МН17. Для України дана справа є принципово важливою, адже вона вкотре доводить злочинність дій російського окупаційного режиму на території Донбасу та Криму, а також є підставою для накладання додаткових міжнародних санкцій щодо Росії;
- просування українського порядку денного та підтримка стратегічної співпраці з партнерами в Парламентській Асамблеї. Дане завдання передбачає регулярне інформування членів ПАРЕ щодо численних порушень режиму припинення вогню в Донецькій та Луганській областях з боку бойовиків так званих ЛДНР та злочини російської влади на тимчасово окупованих територіях України з ціллю недопущення “замороження українського питання”. Допомогти з цим можуть наші партнери по групі «Балтик+», а саме Литва, Латвія, Естонія та Грузія. Саме тому необхідно працювати над посиленням групи, поглиблюючи (створюючи реальні треки для співробітництва) та розширюючи (залучаючи нових членів) співпрацю в рамках ініціативи;
- імплементація положень [Плану дій](#) Ради Європи для України на 2018-2021 рр. (продовжений до кінця 2022-го р.), а також співпраця з Венеціанською комісією задля гармонізації українського законодавства із правом Європейського Союзу. Пріоритетами даного треку є законодавство у сфері судової та антикорупційної реформ, а також захисту прав меншин.

Ініціатива трьох морів

Для України долучення до діяльності Ініціативи трьох морів – є важливим середньостроковим завданням. Навіть попри неможливість формального членства в об'єднанні Україна може бути активним учасником Ініціативи на рівні з країнами-членами. Задля цього Україні необхідно:

- Забезпечувати власну політичну присутність на самітах та бізнес-форумах Тримор'я. Українські делегації нерідко ігнорували запрошення на зустрічі в рамках формату, зокрема й установчу конференцію 2016 р. Враховуючи численні заяви про наміри приєднатись до Ініціативи з боку Президента України та Голови МЗС, повторне ігнорування запрошення коштуватиме Україні репутації. Наразі варто не лише підготувати делегацію для можливої участі у Софійському саміті 2021 р., а й проявити ініціативу, налагодивши попередньо діалог з приймаючою стороною та узгодивши участь наших представників. Безпосередньо під час саміту необхідно підняти питання щодо приєднання України до Ініціативи в якості спостерігача задля інституціоналізації нашої участі в діяльності платформи.
- Долучитись до проектної діяльності. Наразі країни-учасниці Тримор'я працюють над розробкою та реалізацією [81 проекту](#), 13 з яких передбачають участь України як партнера. Дані проекти полягають у розширенні потужностей газового коридору Північ-Південь; налагодженні поставок норвезького газу на центральноєвропейський ринок; розробці родовищ нетрадиційного газу; покращенні залізничного та автомобільного сполучення; інтеграції безпілотників у повітряний простір; створенні онлайн біржі логістичних послуг тощо. Для ефективної проектної діяльності в рамках Ініціативи, необхідно вибрати найбільш цікаві для України проекти, розробити та представити плани їх реалізації. Успішна реалізація спільних проектів не лише створить додану вартість секторальної регіональної співпраці, а й стане передумовою для приєднання України до Тримор'я та сприятиме нашій подальшій інтеграції до ЄС.

Європейський Союз

- Закріплення в Конституції України руху в напрямку членства в ЄС та цивілізаційний вибір держави після Революції Гідності робить наш західний вектор зовнішньої політики безсумнівно найбільш пріоритетним. Наразі головним документом, що визначає параметри співпраці та взаємодії Києва з Брюсселем є Угода про асоціацію, в рамках якої доцільно розвивати й поглиблювати подальші відносини.
- У сфері торгівлі Україні варто інтенсифікувати діалог щодо її лібералізації: головним завданням тут має стати досягнення безмитного руху товарів, а також усунення нетарифних бар'єрів шляхом наближення процедур перевірки та сертифікації продукції (особливо це стосується сільського господарства) до європейських стандартів. Що стосується торгівлі промисловими товарами, то ключовим питанням тут є досягнення так званого «промислового безвізу». Усе це, звісно, матиме більший економічний ефект, якщо Україна приєднається до Спільної транзитної системи ЄС.
- З огляду на швидкий розвиток інтернет-сектору економіки в глобальному та європейському масштабах Києву варто долучитися до Єдиного цифрового ринку ЄС, який почав формуватися з 2015 року. Україна також активно проводить цифровізацію як державних, так і бізнес послуг силами новоствореного Міністерства цифрової трансформації, відтак інституційні механізми взаємодії у цій сфері буде встановити доволі легко.
- Близько 7% національної економіки припадає на транспортну галузь, яка є надважливою для торгівлі з нашим основним економічним партнером – Євросоюзом. Наразі темпи виконання УА в цьому секторі одні з найнижчих (30%), тож Україні потрібно активізувати зусилля, щоб забезпечити сумісність транспортних систем, поліпшити інфраструктуру, наблизити стандарти й технічне забезпечення до європейського рівня, як того вимагає Угода про асоціацію.
- Також на порядку денному залишається питання досягнення Угоди про спільний авіаційний простір, який спростить для європейських лоукостів доступ до українських портів, збільшить туристичний обмін між сторонами та посприє веденню бізнесу. Політична згода на такий крок ніби є, проте через пандемію підписання відклали на невизначений термін. Тому Києву варто акцентувати на цій важливій для нас угоді.
- Одним з напрямків поглиблення інтеграції, окрім гармонізації законодавства, в галузі юстиції може стати застосування щодо України механізму EU Justice Scoreboard, який Єврокомісія використовує для моніторингу верховенства права в державах-членах. Поширення такого інструменту на Україну можна передбачити в додатках до Угоди про асоціацію, що дозволить прискорити гармонізацію правового простору між Україною та Євросоюзом.
- Щодо фінансової взаємодії, то макрофінансова допомога ЄС залишається важливим чинником стабілізації української економіки. Так, наприкінці 2020 року саме позика у 600 млн євро від Євросоюзу дозволила покрити великий дефіцит бюджету. Кредити ЄС є навіть більш вигідними, ніж МВФ, оскільки менш дорогі в обслуговуванні, однак для подальшого фінансового співробітництва Київ зобов'язаний проводити структурні реформи, зокрема в банківському секторі, гарантуючи незалежність НБУ.
- У сфері безпеки та оборони ЄС не є ключовим партнером Києва, проте й тут є простір для прогресу. Так, у 2020 р. був прийнятий закон «Про військові закупівлі», який покликаний зробити їх більш прозорими, на чому наполягали європейські партнери та США. Наступними пріоритетами мають бути посилення комунікації з Європейським оборонним агентством, участь українських військових в операціях ЄС з підтримання миру та програмах Постійного структурного співробітництва.
- Зважаючи на прийняття Європейським Союзом кліматичної стратегії (European Green Deal), яка передбачає впровадження економічних інструментів для боротьби зі змінами клімату, Україні

потрібно інтенсифікувати власну екологічну політику. Впровадження таких законодавчих новел як механізм вуглецевого коригування імпорту (СВАМ), за умов відсутності рішучих кроків з українського боку щодо «зеленого транзиту» та створення циркулярної економіки, означатиме введення з боку ЄС додаткових податків на українські товари з високим рівнем вуглецевого сліду. У короткостроковій перспективі на перемовинах з представниками ЄС Києву потрібно апелювати до тези, що Угода про асоціацію передбачає достатні механізми для впровадження екологічних реформ. У середньостроковій же – приймати заходи, зокрема інтенсифікувати роботу над українською системою торгівлі викидами парникових газів.

- З огляду на плани ЄС щодо досягнення «кліматичної нейтральності» в енергетичному секторі, Києву потрібно прийняти низку заходів, спрямованих на урегулювання ситуації на ринку електроенергії та забезпечення сприятливих умов діяльності виробникам ВДЕ. Заходи центрально-адміністративного характеру, як заборона виробникам ВДЕ виходити з балансуєної групи ДП "Гарантований Покупець" в умовах «перехресного субсидування» створюють додаткові проблеми, такі як можливість численних арбітражних позовів, та відлякують потенційних інвесторів з країн ЄС. Для того щоб Україна змогла інтегруватись у систему ENTSO-E та експортувати електроенергію, потрібно виробити чіткі ринкові правила гри. Ба більше, зважаючи на визначення України як держави-партнера у Водневій стратегії ЄС, видається доцільним розробити вітчизняну водневу дорожню карту для систематизації планів щодо використання водню як для транспортування у газопроводах, так і для генерації та накопичення електроенергії.
- Не варто й забувати, що навіть якщо Україна поки не отримала офіційну перспективу членства, євроінтеграція залишається для нас основним маркером успішності та перетворення держави. Постійні стимули від європейських партнерів підштовхують українські уряди до проведення необхідних реформ у галузі судочинства, боротьби з корупцією, держслужби, секторі безпеки та в економіці, які також є важливими для прогресивних відносин із Союзом.

НАТО

Євроатлантичні прагнення України давно вже не тільки отримали визнання міжнародної спільноти, а подекуди навіть політичного забарвлення, ставши одним із декларативних положень Основного закону. Проте відносини України з НАТО мають декілька вимірів, і «символи» відіграють далеко не першочергову роль.

- Усвідомити власний потенціал та оцінити свої переваги і користь для Північноатлантичного альянсу.
- Оцінивши та ретельно проаналізувавши свої сильні та слабкі сторони, винести на порядок денний питання надання НАТО території України як реальну пропозицію (доречно згадати про кейс Ісландії, яка не могла запропонувати потужні військові арсенали, однак вдало використала свої територіальні надбання для перетворення у військову базу НАТО).
- Акцентувати увагу на безпеці у Чорноморському басейні з огляду на те, що анексований Кримський півострів Російська Федерація перетворила на військову базу. Україна є надзвичайно важливим актором у даному контексті і цей факт потрібно взяти на озброєння.
- Спрямувати ресурси на приведення української військової потуги до стандартів НАТО.
- Переоцінити роль НАТО у контексті визначення цілей та засобів. НАТО - це зовнішньополітичний інструмент, а не самоціль. Вступ до НАТО не повинен перетворюватись у критерій успішності зовнішньополітичної стратегії України. Більш важливу роль відіграє здобуття суб'єктності Україною та зміцнення її безпекових флангів.
- Посилити інтеракції у контексті проведення військових навчань у Чорноморському басейні.
- Мобілізувати усі наявні та доступні ресурси задля отримання ПДЧ. У першу чергу це стосується налагодження ефективних каналів комунікації з США, а також ліквідації протиріч у двосторонніх відносинах з країнами на кшталт Угорщини (яка вже не перший рік блокує комісію Україна-НАТО).
- Посилення військового співробітництва у контексті придбання нових та вже відомих видів озброєння.
- Викорінення суб'єктивних факторів, які лише підсилюють токсичність українського питання (втручання у вибори в США з території України, «справа Байдена» тощо).

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ

Багато важливих для зовнішньої політики речей відбувається за закритими дверима, втім галузь публічної дипломатії є вікном чудових можливостей покращити імідж країни та дійти до нестандартних варіантів розв'язання старих проблем. Українська публічна дипломатія зазнала прогресу за останні роки, втім для досягнення більш успішних результатів, їй потрібно опиратись на перспективність, потенціал та розвиток креативних індустрій у країні, свіжі, нетипові та ризикові ідеї, а також на успішний іноземний досвід. Крім того, їй варто набутися більшої стратегічності та концептуальності, де акцент робиться на яскравому теперішньому та майбутньому України, а не лише на її минулому.

Враховуючи сучасні тенденції, можна дійти висновку, що публічна дипломатія тримається на трьох основних взаємопов'язаних елементах: культурних ініціативах, освітній діяльності та інформаційній політиці. Тому пропонується впровадити Концепцію публічної дипломатії «Трикутник СЕІ» (Culture, Education, Information) (далі – Концепція). У ній має бути вказаний перелік проектів та ініціатив, що стосуються вказаних галузей. Концепція є універсальною та може оновлюватися залежно від обставин та ступеню реалізації вже запропонованих проектів.

Культура

Комплекс заходів, що реалізуються у рамках культурної промоції країни, має корелювати з культурною політикою держави. Також він має використовувати можливості та потенціал українських митців, незалежно від зв'язків та бюджетів. Сучасні та свіжі арт-проекти, що виділяються у рамках світового мистецького середовища мають отримувати значну частину уваги міжнародної спільноти завдяки якісному піару, що не потребує багато ресурсів.

Крім того, у рамках Концепції має бути реалізована низка проектів з метою руйнування негативних стереотипів щодо України та українців. Це допоможе покращити імідж країни в очах іноземців у нестандартний спосіб. Загалом, культурна політика має поєднувати у собі сучасні підходи та технології, що дозволяють представити культурний продукт для різної цільової аудиторії у новому вигідному світлі. Частково натхненням для цього може стати концепція [«корейської хвилі»](#), успішно впроваджена в Південній Кореї. Наприклад, дещо із вищезгаданого може бути реалізовано такими кроками:

- За вдалих обставин - організація міжнародного концертного туру за участі низки популярних сучасних українських музикантів Listen to Ukraine один раз на два роки.
- За вдалих обставин - організація спільного з однією-двома країнами музичного фестивалю/конкурсу популярної музики із можливістю його трансляції в інтернеті та на телебаченні.
- Створення стрімінгової онлайн-платформи See Ukraine із найкращими зразками сучасного українського мистецтва, що може бути ексклюзивно доступним для перегляду лише на цій платформі.

Освіта

Обмін досвідом за допомогою різноманітних освітніх ініціатив є чудовою можливістю зміцнити зв'язки між різними державами, а також отримати цінні для майбутнього України знання та навички.

Як наслідок, можливості брати участь в освітніх обмінах та інших видах міжнародної освітньої діяльності для талановитої української молоді є цінною інвестицією.

Крім того, дипломатична освіта в Україні також має входити у комплекс освітньої дипломатії, оскільки вона потребує реформування, більшого акценту на готовності до взаємодії з різними культурами та набутті практичного досвіду, а також більшої участі Міністерства закордонних справ у цьому процесі. Між МЗС та місцями підготовки дипломатичних кадрів має бути встановлено конструктивний діалог, що відповідав би потребам відомства, сучасним тенденціям та викликам міжнародної політики. Для цього напрямку необхідна посиленна співпраця із Міністерством освіти та науки (далі – МОН). Цього можна досягти за допомогою наступних ініціатив:

- «Посольства» - щорічна програма стажувань у кількох посольствах\консульствах іноземних держав в Україні або у кількох посольствах\консульствах України за кордоном з процедурою відкритого відбору учасників.
- Перемовини щодо створення ексклюзивних програм обміну між українськими та іноземними університетами, що можуть поширюватися на країни загалом або на конкретні навчальні заклади (наприклад, програма семестрових обмінів між українськими та британськими університетами UA-GB).
- Створення Ради випускників міжнародних обмінів – консультативної організації, що створює рекомендації для українських урядових структур та таким чином приводить досвід, отриманий у результаті навчання за кордоном, у дію.

Інформація

Інформаційна політика є важливим елементом функціонування сучасної держави. Однак якщо говорити про вимір міжнародної інформації, то він грає значну роль у концепції публічної дипломатії. Тому МЗС має бути лідером у реалізації проєктів у рамках цього напрямку. Ба більше, велику увагу варто приділити відповіді на сучасні інформаційні виклики, такі як дезінформація та fake news. Загалом країна має можливість добре зарекомендувати себе саме через інформаційну призму, вдаючись до ризикових та нестандартних рішень, що зменшують дистанцію між мешканцями іноземних держав та українцями.

Крім того, усі кроки у цьому напрямку повинні бути здійснені в рамках концепції бренду країни [Ukraine Now](#). Однак, у свою чергу, цей бренд має стати більш сучасним, чітким та актуальним за своїм наповненням і дизайном, репрезентуючи нову Україну 2021 року. Підсумовуючи, у цьому вимірі акцент варто зробити на реінкарнацію українського телевізійного іномовлення, цифрову дипломатію та більшу присутність українських дипломатів у медіа. Для досягнення цих цілей за приклад можна взяти такі ідеї:

- Створення Української агенції глобальних медіа (за американською моделлю діяльності [U.S. Agency for Global Media](#)) – інформаційної агенції, що об'єднує у собі усі державні\суспільні ЗМІ, які функціонують у форматі іномовлення (телеканали, онлайн-медіа тощо) та у рамках якої було б створено нові конкурентоздатні ЗМІ такого типу.
- Перемовини щодо співпраці з глобальними соціальними мережами (Facebook, Twitter, YouTube тощо) або зі стрімінговими платформами (Spotify, Netflix тощо) щодо реалізації спільних аудіовізуальних або освітніх проєктів, присвячених сучасній Україні.
- Участь українських дипломатів у проєктах іноземних інформаційних кампаній (наприклад, інтерв'ю та публікації у Foreign Affairs, участь у пізнавальних відео про культури різних країн від [Conde Nast Traveler](#) тощо).

Ці рекомендації є лише малою частиною тієї роботи, що має бути розроблена в галузі публічної дипломатії. Втім тішить те, що останнім часом цей процес прискорився та набув нових форм. Також варто пам'ятати, що культура, освіта та інформація тісно пов'язані між собою, а проекти, що реалізуються у рамках Концепції, можуть яскраво це виражати. Основними ознаками української публічної дипломатії мають стати актуальність, нестандартність, конкурентоздатність, ризиковість та сміливість. Успішна публічна дипломатія може перекрити можливі недоліки у діяльності МЗС та навіть змінити ставлення до українців за кордоном.

ЕНЕРГЕТИЧНА ДИПЛОМАТІЯ

Довгострокові цілі української енергетичної дипломатії – це здобуття “енергетичної незалежності”, інтеграція у європейський енергосектор, залучення іноземних інвестицій в енергосектор. Основним вектором на наступне десятиліття з огляду на European Green Deal та норми Четвертого Енергопакета повинен стати розвиток ВДЕ (у тому числі водневої енергетики) для переходу до вуглецевої нейтральності.

Щоправда бажання забезпечити “зелений транзит”, зважаючи на нову реальність відносин з ЄС через введення таких новел зеленої євростратегії як СВМ (carbon border adjustment mechanism) чи на пропозиції трансатлантичних аналітичних центрів щодо створення низьковуглецевої зони вільної торгівлі між ЄС та США, повинно доповнюватися збалансованим розвитком інших галузей.

Газ

Станом на листопад 2019 р. після прийняття своєрідної інтерпретації німецьким парламентом модифікації до Газової Директиви ЄС видавалося, що побудова “Північного Потону 2” та чергова російсько-українська газова війна за відсутності нового контракту на транзит газу – це справа часу. Хоча Україна вже не імпортувала російський газ, в умовах відсутності на кордонах інтерконекторів вона продовжувала використовувати фізично російський газ завдяки механізму “віртуального реверсу”.

Долю української ГТС (яка вже на той час була задіяна лише на половину власних потужностей) врятували американські санкції проти компаній-трубопроводників у Північному морі. Щоби не допустити такої ситуації після 2024 р. (закінчиться українсько-російський контракт на транзит газу, а транзит водню ще не буде можливим) та залишити українську ГТС потрібною для ЄС, слід зробити такі кроки:

- Приєднатися до Південного Газового Коридору (TANAP) за допомогою Трансбалканського трубопроводу (уже підписані меморандуми з румунським та молдавським оператором ГТС). Цей крок допоможе Україні через Туреччину, Болгарію та Румунію отримати постачання газу з азербайджанських газових родовищ.
- Розбудувати інфраструктуру (у першу чергу, інтерконектори) постачання СПГ (зокрема, американського) з Польщі та країн Балтії (з литовського СПГ-терміналу у Клайпеді, з польського терміналу у Свіноуйсьце та з польської ПРГУ). Продовження української політики на північному напрямку разом з долученням до TANAP дозволить отримати статус транзитера на лінії “Північ-Південь”.
- Дослідити рентабельність побудови терміналу СПГ або ПРГУ у Чорному морі. Всі попередні перемовини щодо побудови СПГ терміналу зупинялись небажанням Туреччини пропускати танкери через протоки Босфор та Дарданелли, але нині з огляду на включення Туреччини до списку “стратегічних партнерів” у стратегії національної безпеки на формування союзу між Туреччиною та Катаром (1-ший у світі експортер СПГ) створення можливого трикутника “Київ – Анкара – Доха” видається можливим.
- Надання в оренду українських підземних сховищ газу: Україна має одну з найбільших мереж ПСГ, здатних зберігати більше ніж 30 млрд. куб. м. – тому цілком доцільно здавати сховища в оренду європейським, американським чи турецьким компаніям (це може стати одним з аргументів у наданні дозволу на побудову СПГ терміналу).

Нафта/Нафтопродукти

Якщо категорія “газова незалежність” досить часто з’являється у публічному дискурсі, то поняття “нафтової незалежності” якщо не ігнорується, то досить часто залишається без конкретних дій: Україна досі імпортує нафтопродукти (близько 35% імпорту припадає на Росію та близько 38% на Білорусь). Варто зазначити, що у контексті сучасних реалій ринку ідея заборонити імпорт нафтопродуктів не розв’яже проблему, а приведе до збільшення прибутків окремої промислової групи, власника єдиного діючого НПЗ.

Тому важливо:

- Побудувати новий або модернізувати неактивний нафтопереробний завод: доцільно ревіталізувати НПЗ в м. Одесі (вибір пояснюється насамперед зручним місцеперебуванням НПЗ як для транспорту Україною, так і для можливого експорту за кордон).
- Активізувати зусилля для можливого транзиту нафти Казахстану та Азербайджану через українську ділянку нафтопроводу “Дружба”.
- Внести законодавчі зміни для створення можливості зберігання (наприклад, у МНТ “Південний”) нафти іноземних виробників у час різких змін ціни, аналогічний періоду кризи ОПЕК+ у березні 2020 р.

Електроенергія

У вимірі енергетичної дипломатії цілями України у сфері електроенергії є інтеграція до енергосистеми ENTSO-E для забезпечення можливості експорту електроенергії (наразі таке право має тільки Бурштинський енергоострів), залучення іноземних інвестицій у сектор зеленої енергії та досягнення кліматичної нейтральності.

Для реалізації цієї стратегії та послідовного розвитку у напрямку імплементації положень Третього та Четвертого енергопакетів ЄС Україні необхідно вирішити головну проблему неефективності ринку електроенергії. Загроза банкрутство НАЕК “Енергоатом”, накопичення боргів за небаланси, формування боргу ДП “Гарантований покупець” у розмірі 30 млрд. гривень перед виробниками “зеленої енергії” та зелено-вугільний парадокс – всі ці речі є індикаторами наявності проблем ринку.

Без рішучих кроків (забезпечення незалежності НКРЕКП, обмеження впливу фінансових груп, переходу до моделі “зелених аукціонів”, врегулювання питання РAB-тарифів, ліквідація ПСО або перехід на фінансову модель ПСО, запровадження “контрактів на різницю цін”, відміна перехресного субсидування) Україна ризикує зіштовхнутися з проблемами, а не перевагами Європейського зеленого курсу, а кризи у галузі загрожують можливими арбітражами проти України і аж ніяк не сприяють вітчизняній інвестиційній привабливості.

Водень

Вирішення проблем у інших галузях не повинно відвернути увагу вітчизняних посадовців від необхідності розвитку водневої енергетики: водень можна використовувати як у газовому секторі (водень можна транспортувати у суміші з газом по вітчизняній ГТС), у ядерному секторі (як альтернативу ядерному паливу, 100% якого Україна імпортує у приватних іноземних компаній), так і у галузі електричної енергії (можна генерувати електроенергію з водню або використовувати водневі технології для накопичення енергії – у такому випадку водень відіграє таку ж роль, що й іонно-літієві батареї чи гідроакumuлюючі електростанції).

Саме тому необхідним кроком є розробка Урядової стратегії водневої енергетики, реалізація якої може вирішити зелено-вугільний парадокс, пришвидшити вітчизняну декарбонізацію та залишити українську ГТС діючою, а ПСГ заповненими після зниження попиту на традиційний газ у 2030-х рр.

АСТРОПОЛІТИКА

Україна може вважатися космічною державою, оскільки має ресурсну базу для реалізації міжнародних та внутрішньодержавних космічних проєктів. З часів СРСР на її території знаходяться головні підприємства тоді ще радянської космічної галузі, що після розпаду Радянського Союзу визначило тісні взаємозв'язки між українським та російським космосом.

Після здобуття Україною незалежності переважна більшість міжнародних космічних проєктів, у яких вона брала участь, були саме російсько-українськими. Після 2014 року ситуація змінилася, та тепер у космічній галузі Україна посилює свою співпрацю з державами та представниками космічного бізнесу з Європи та Америки. Однак зміна вектору не лише відкриває нові можливості, але й ставить нові питання перед українським космосом. Відповісти на ці питання можна лише через реформи галузі.

Розвивати приватний космічний сектор

- З огляду на міжнародні тренди, важливо плекати власний приватний космос. Хоча розвиток нових SpaceX чи Blue Origin з українською пропискою не слід очікувати найближчими роками, слід розуміти, що в державі є необхідні технологічні та ресурсні передумови для розвитку конкурентного приватного сектору.
- Для України, як астрополітичного актора, космос є не стільки проявом могутності, скільки інвестицією в майбутнє.

Посилення двосторонньої співпраці внаслідок розширення кола держав та поглиблення співпраці з ключовими партнерами

- Окрім США можна також виділити інші держави, що тісно співпрацюють з Вашингтоном у проєкті формування космічної політики майбутнього, а саме – Люксембург, Японію, Великобританію та Об'єднані Арабські Емірати. Важливими партнерами з точки зору доступу українських ракет-носіїв до космопортів можуть стати Канада та Австралія. Ключовим партнером повинен виступати Китай як держава, що найбільш динамічно розвиває комерційний сектор космічної індустрії. Важливими партнерами у питаннях розвитку комерційних зв'язків та залучення інвестицій є держави Близького Сходу, Азії та Африки.
- Серед напрямів співпраці важливими є розвиток освітнього напрямку та збільшення програм обміну з державами-партнерами; питання колонізації та освоєння небесних тіл; питання утилізації космічного сміття; сприяння перегляду та модернізації системи міжнародного космічного права.

Посилення взаємодії з Європейським космічним агентством та визначення долучення до ЄКА як пріоритет космічної діяльності

- Різка переорієнтація з російського ринку на західний, зростання кількості акторів, що ведуть свою діяльність у космічному просторі, збільшення кількості можливих сценаріїв взаємодії між Україною та міжнародними організаціями. Це робить доцільною орієнтацію саме на взаємодію з міжнародними організаціями.

- Саме з огляду на це Україні слід переглянути сфери співробітництва між Україною та ЄКА, визначені у Дорожній карті щодо поглиблення співробітництва між двома сторонами. Це допоможе оцінити критичні точки, які не блокують долучення України до Агентства.

Створення екосистеми для розвитку космічної стартап-культури

- На тлі поступової комерціалізації українського космосу одним з найбільш реалістичних сценаріїв для розвитку довгострокової космічної стратегії держави є створення середовища для створення та існування комерційного космічного сектору, з особливим акцентом на стартап-інкубації.

Розвиток downstream сектору космічної діяльності

- Використання космічних технологій у практичних сценаріях є тим першочерговим критерієм, який варто усвідомити для розробки довгострокової космічної політики. Якщо космічний сектор буде лише використовувати кошти платників податків та не розвивати сталу саморегульовану систему, яка може сама забезпечувати свій розвиток, кошти на космос продовжуватимуть виділятися за залишковим принципом.
- Окрім розвитку стартап-культури та сприяння розвитку недержавних суб'єктів космічної діяльності, варто також розвивати downstream-сегмент українського космосу. Створення аналітичних центрів та дата-центрів для розміщення та обробки інформації про позиціонування і навігацію космічних апаратів; про дані з супутників та інших космічних апаратів можуть становити інтерес для іноземних та українських компаній, які використовують цю інформацію у своїй діяльності.

Популяризація космічних досліджень та розвиток стратегічної космічної культури

- Символізм та історичне минуле також підкреслюють важливість космосу для України. Нещодавня реакція українського суспільства та уряду щодо приналежності ракетно-космічного конструктора Сергія Корольова демонструє, яке значення має українське коріння "батька радянської космонавтики" для нашого суспільства.
- Україна може обрати космос для реалізації свого науково-дослідного потенціалу. Зробити космічний сектор точкою концентрації зусиль представників громадянського суспільства, дослідницьких кіл та уряду.

НАД РЕКОМЕНДАЦІЯМИ ПРАЦЮВАЛИ:

БИКОВА ОЛЬГА
БОРЗЕНКО ДМИТРО
ВОЗОВИЧ АНАСТАСІЯ
ВОРОНА ОЛЕКСАНДР
ГАРМАШ АННА
ЗАПОРІЗЬКА ІРИНА
КАРВАЦЬКИЙ ВІКТОР
КИКИНА АНГЕЛІНА
КОВАЛЬЧУК СТАНІСЛАВ
КОЛДОМАСОВ АРТУР
КУДРІН ФЕДІР
МАЦЬКОВИЧ ОЛЕСЯ
МИРОНЕНКО БОГДАН
ПАНЧАК ОЛЕКСІЙ
ПЕТРЕНКО МАРИНА
ПРОДАНЮК ТАРАС
САДОМСЬКА БОГДАНА
СТОРОЖИНЕЦЬКИЙ ТАРАС
СУПРУН ЯРОСЛАВ
ЮРЧЕНКО ОЛЕНА

POWERED BY

ADASTRA